

๒. เจตสิกปริจเฉทวณณนา

สัมปโยคลกฺขณวณณนา

๑. เอวํ ตาว จิตฺตํ ภูมิชาติ-
 สัมปโยคสงฺขารณานาลมฺพนมฺคฺคภเวทน
 ยถารหํ วิภชิตฺวา อิทานิ เจตสิก-
 วิภาคสฺส อนฺุปฺตตตฺตา ปจฺมํ ตาว
 จตุพฺพิธสัมปโยคลกฺขณสนฺทสฺสนวเสน
 เจตสิกลกฺขณํ จเปตฺวา, ตทนนฺตรํ
 อณฺวสมานอกุสลโสภณวเสน ตีหิ ราสีหิ
 เจตสิกธมฺเม อุกฺกิสิตฺวา, เตสํ
 โสฬสหากาเรหิ สัมปโยคํ, เตตฺตีสวิเชน
 สงฺกหนฺจ ทสฺเสตฺถุ “เอกุปฺปาทนิโรธา
 จา”ติอาทิมารทฺธ^๑

จิตฺเตน สห เอกโต อุกุปฺปาโท จ

๒. พรรณนาเจตสิกปริเฉท

พรรณนาลักษณะแห่งสัมปโยค

๑. ท่านอาจารย์ครั้งจำแนกจิตโดย
 ความต่างแห่งภูมิ ชาติ สัมปโยค
 สังขาร ฌาน อารมณฺ์ และมรรค
 ตามควรก่อนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ถึงลำดับ
 การจำแนกเจตสิก ฉะนั้น เบื้องต้น
 ประสงค์จะตั้งลักษณะแห่งเจตสิก ด้วย
 อำนาจแสดงลักษณะ คือการสัมปโยคมี
 ๔ อย่างก่อนแล้ว ต่อจากนั้นจึงยก
 เจตสิกธรรมขึ้นแสดงโดยหมวด ๓ คือ
 หมวดอัญญสมานาเจตสิก ๑ หมวด
 อุกุสลเจตสิก ๑ หมวดโสภณเจตสิก ๑
 แล้วแสดงสัมปโยคนัยแห่งเจตสิกเหล่านี้
 โดยอาการ ๑๖ อย่าง และสังคหนฺยโดย
 วิธี ๓๓ อย่าง จึงเริ่มคำว่า “มีความเกิดขึ้น
 พร้อมกับจิต ๑ มีความดับพร้อมกับ
 จิต ๑” ดังนี้เป็นต้น.

ความเกิดขึ้นและความดับของธรรมเหล่า-

^๑ สี. ...นิโรธา เจคฺยาทิ อารทฺธ.

นิโรธ จ เยสนุเต เอกุปปาตนิโรธา.
 เอกิ อาลมฺพนญจ วตฺตุ จ เยสนุเต^๑
 เอกาลมฺพนวตฺตุกา.

เอวํ จตุหิ ลกฺขณฺเห จโตยฺยตฺตา
 จิตฺเตน สมฺปยุตฺตา ทฺวิปณฺณาส
 สลกฺขณฺธารณโต ฐมฺมา นียตโยคิโน,
 อนียตโยคิโน จ เจตสิกาทิ มตา.

ตตฺถ ยถิ เอกุปฺปาตมตฺเตเนว
 เจโตยฺยตฺตาทิ อธิปฺเปตา, ตทา จิตฺเตน
 สห อุปฺปชฺชमानานํ รูปฐมฺมานมฺปิ
 เจโตยฺยตฺตาทา อาปชฺชเยยฺยาคิ เอกนิโรธ-
 คหณํ. เอวมฺปิ จิตฺตานุปฺปวตฺติโน
 วิญฺญตฺติทฺวยสฺส ปสงฺโก น สกฺกา
 นิวาเรตุ, ตกา “เอกโต อูปฺปาโท

โตพร้อมกับจิต ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า
 เอกุปปาตนิโรธา แปลว่า มีความเกิดขึ้น
 พร้อมกับจิต ๑ มีความดับพร้อมกับจิต ๑.
 อารมณฺและวตฺตุของธรรมเหล่าใดอันเดียว
 กัน ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า เอกาลมฺพน-
 วตฺตุกา แปลว่า มีอารมณฺอันเดียวกับ
 กับจิต ๑ มีวตฺตุอันเดียวกับกับจิต ๑.

สภาวะชื่อว่า ธรรม เพราะทรงลักษณะ
 ของตนไว้ ๕๒ ประการ ประกอบกับจิต
 คือ สมฺปยุตกับจิตโดยลักษณะ ๔ อย่างนี้
 ท่านเรียกว่า เจตสิก ซึ่งเป็นนียตโยคี
 (เป็นเจตสิกที่ประกอบเข้ากับจิตได้
 แน่นอน) และเป็นอนียตโยคี (เป็นเจตสิก
 ที่ประกอบเข้ากับจิตได้ไม่แน่นอน).

บรรดาลักษณะ ๔ อย่างนั้น ผิดว่า
 ธรรมที่ท่านประสงค์ว่าประกอบกับจิต
 โดยลักษณะเพียงมีความเกิดขึ้นพร้อมกัน
 เท่านั้น แม้รูปธรรมทั้งหลายที่เกิด
 พร้อมกับจิตเวลานั้น ก็จะต้องเป็นธรรม
 ชื่อว่า ประกอบกับจิต ฉะนั้น ท่านจึงใช้
 ศัพท์ว่า มีความดับพร้อมกันด้วย. แม้

^๑ ก. เนสนุตฺติ ทิสฺสติ.

วา นิโรธ วา เอเตสนฺติ
 เอกุปฺปาตนิโรธา”ติ ปริกฺขเปฺนฺตสฺส
 ปุเรตฺรมุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตสฺส ภงฺกขณ
 นิรุชฺฌมานานมฺปิ รูปฺธมฺมานนฺติ
 เอกาลมฺพนคฺคณฺ. เย เอวํ ติวิธลฺกขณ
 ธมฺมา, เต นิยมโต เอกวตฺตูกาเยวาทิ
 ทสฺสนตฺถิ เอกวตฺตูกคฺคณนฺติ
 อลฺมตีปฺปญฺเจน.

เมื่อเป็นอย่างนี้ ใคร ๆ ไม่อาจห้ามความ
 เกี่ยวข้องแห่งวิญญูติทั้งสอง ซึ่งปรวิรรต
 ไปตามจิตทั้งไม่อาจห้าม ความเกี่ยวข้อง
 แห่งรูปธรรมทั้งหลาย ซึ่งแม้เกิดขึ้น
 ก่อนกว่า แล้วดับในภังคขณะแห่งจิตของ
 บุคคลผู้กำหนดอยู่ว่า “ความเกิดขึ้นหรือ
 ความดับพร้อมกันของธรรมเหล่านี้
 เหตุนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า เอกุปฺปาต-
 นิโรธา” ดังนี้เหมือนกัน ฉะนั้น ท่านจึง
 ใช้ศัพท์ว่ามีอารมณ์อันเดียวกันด้วย. เพื่อ
 แสดงว่า ธรรมซึ่งมีลักษณะ ๓ อย่าง
 อย่างนี้นั้น โดยนิยม มีวิัตถุอันเดียวกัน
 นั้นเกี่ยว ท่านจึงใช้ศัพท์ว่า มีวิัตถุ
 อันเดียวกันด้วยแล พอที่ไม่ต้องกล่าวให้
 พิสดารนัก.

สัมปโยคลฺกขณวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาลักษณะแห่งสัมปโยค จบ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อณฺเวยสฺมาณเจตสิกวณฺณนา

พรรณนาอณฺเวยสฺมาณาเจตสิก

๒. กถนฺติ สรฺูปสมฺปโยคากการานํ
กเถตุกมฺยตาปฺจจา.

๒. คำว่า อย่างไร เป็นกเถตุ-
กมฺยตาปฺจจาแห่งอาการ คือการสรฺูป
แห่งสมฺปโยค.

มุสตีติ ผสฺโส, สุวายนํ ผุสนฺลภฺยโณ.
อยณฺหิ อรฺูปธฺมโมปิ สฺมาโน อารมฺมเณ
ผุสนากาเรเนว ปวตฺตติ, สา จสฺส
ผุสนากการปฺวตฺตติ อมฺพิลขาทกาทีนํ
ปฺสฺสนุตฺตสฺส ปฺรสฺส เขพฺพุปฺปาทาที วย
ทฏฺฐพฺพทา.

ธรรมชื่อว่า ผัสสะ เพราะอรรถว่า
ถูกต้อง, ผัสสะนี้นั้นมีความถูกต้องเป็น
ลักษณะ. จริงอยู่ ผัสสะนี้แม้เป็นอรฺูป-
ธรรม ก็ย่อมเป็นไปโดยอาการ คือความ
ถูกต้องในอารมณ์นั้นเทียว และความ
เป็นไปโดยอาการ คือความถูกต้องแห่ง
ผัสสะนี้นั้น ฟังเห็นเช่นอย่างคนอื่น
เห็นเขากินของเปรี้ยวเป็นต้น ทำให้
น้ำลายไหลเป็นต้น ฉะนั้น.

เวทียติ อาลมฺพนฺรสํ อณฺุภาวตีติ
เวทนา, สา เวทียิตลภฺยณา.

ธรรมชาติชื่อว่า เวทนา เพราะอรรถว่า
เสวย คือ เสวยรสแห่งอารมณ์, เวทนา
นั้น มีความเสวยเป็นลักษณะ.

อารมฺมณฺรสาณฺุภาวนณฺหิ ปตฺวา
เสสสมฺปยุตฺตธฺมมา เอกเทศมตฺเตเนว
(๑) อณฺุภาวนฺติ, เอกํสโต ปน
อิสฺสรวตฺตาย เวทนาว อณฺุภาวนฺติ.

จริงอยู่ สมฺปยุตฺตธรรมที่เหลือทั้งหลาย
ถึงการเสวยรสแห่งอารมณ์ ย่อมเสวย
โดยเพียงเอกเทศเท่านั้น ส่วนเวทนาเทียว
ย่อมเสวยโดยความที่ตนเป็นธรรมชาติมี

๑ ส. เอกณฺุณฺตเร รสฺนฺติ ทิสฺสตี.

ตกาเสสา “สุโภชนรसानุภวนกรราชา
วिया”ติ วุตตะตา.

อิสระโดยส่วนเดียว. จริงอย่างนั้น
เวทนานี้ ท่านกล่าวว่า “เปรียบเหมือน
พระราชารู้เสวยรสแห่งพระกระยาหาร
อย่างดี” ฉะนั้น.

สุขาทิวเสน ปนสุสา เกทำ สยเมว
วฤชติ. นีลาทิเกทการมมณํ สณฺชานาติ
สณฺณํ กตฺวา ชานาตีติ สณฺณวา,
สา สณฺชานนลฺกขณา. สา หิ
อุปฺปชฺชมาณา ทารุอาทิสฺสุ วฑฺฒกึอาทินิ
สณฺณวการณํ วีย ปจฺจนา สณฺชานนสฺส
การณภูตํ อาการํ กเหตุวา อุปฺปชฺชติ.

ก็ความต่างแห่งเวทนานี้ ด้วยสามารถ
แห่งเวทนามีสุขเป็นต้น ท่านอาจารย์
จกกล่าวถึงข้างหน้าเองนั้น เทียว.
ธรรมชาติ ชื่อว่า สัญญา เพราะอรรถว่า
หมายรู้อารมณ์อันต่างด้วยอารมณ์มีสี่เขียว
เป็นต้น คือ ทำความหมายไว้แล้วรู้,
สัญญานั้น มีความหมายรู้เป็นลักษณะ.
จริงอยู่ สัญญานั้น เมื่อเกิดขึ้นย่อมถือ
เอาอาการอันเป็นเหตุแห่งความหมายรู้
ในภายหลังเกิดขึ้น เปรียบเหมือนอย่าง
พวกช่างไม้เป็นต้น ทำเครื่องหมายไว้ที่
ทัพพสัมภารจะมีตัวไม้เป็นต้น ฉะนั้น.

นิमितตการิกาย ปน ตาเวตํ ยฺชชติ,
นิमितเตน สณฺชานนฺติยา ปน
กณฺหติ ?

ถามว่า ก็คำนี้ ควรแก้สัญญาตัวทำนิमित
ไว้ก่อน แต่จะควรแก้สัญญาที่หมายรู้
ด้วยนิमितอย่างไร ?

สาปิ ปุณ อปราย สณฺณาย
สณฺชานนสฺส นิมิตฺตํ อาการํ^๑

เฉลยว่า แม้สัญญานั้น ก็ถือเอาอาการอัน
เป็นนิमितแห่งความหมายรู้ด้วยสัญญาอื่น

^๑ สี. การณ.

คเหตุวา อุปุชชตีติ น เอตถ โทจิ อสมภโว.

อีกเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ในที่นี้จึงไม่มี ความไม่ควรอะไร.

เจเตติ อุตตนา สมฺปยุตฺตมฺเม อารมฺมเณ อภิสนฺนุหฺหติ, สงฺขตภาภิสงฺขรเณ วา พุยาปารมาปชฺชตีติ เจตนา. ตถาหิ อยเมว อภิสงฺขรเณ ปธานตฺตา วิภงฺเก สุตฺตนฺตภาชเนเย สงฺขารกฺขณฺธฺ วิภชฺนฺเตน “สงฺขตมภิสงฺขโรตฺติติ สงฺขารว”ติ วตฺวา “จกฺขุสมฺมุสฺสชา เจตนา”ติอาทินา นิทฺทิกฺกจา. สว เจตยิตฺลกฺขณา เขฏฺฐสิสฺสุสมฺหาเวทฺธมฺกัฏฺโถ วย สกฺิจจปรกฺิจจสาธิกาทิ ทฺฏฺจพฺพา^๑

ธรรมชาติชื่อว่า เจตนา เพราะ อรรถว่า ยังสัมปยุตธรรมให้คิด คือ จัดแจงสัมปยุตธรรมที่ประกอบกับตน ไว้ในอารมณ์ หรือถึงความขวนขวายในการปรุงแต่งสังขตธรรม. จริงอย่างนั้น เจตนาแน่แหละ เพราะเป็นประธานในการปรุงแต่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ ทรงจำแนกสังขารชั้นในสุดต้นตอภาชเนเย คัมภีร์วิภังค์ จึงตรัสว่า “ชื่อว่า สังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรม” แล้ว ทรงแสดงนิเทศโดยนัยว่า “ได้แก่ เจตนาเกิดจากจักขุสัมผัส” ดังนี้ เป็นต้น. เจตนาอันมีอันให้สัมปยุตธรรม คิดเป็น ลักษณะ บัณฑิตพึงเห็นว่า ให้สำเร็จกิจของตน และกิจของบุคคลอื่น ดุจศิษย์คนโตและหัวหน้าช่างไม้ เป็นต้น ฉะนั้น.

เอกกฺคตาวิตกฺกวิจฺจารปีตีนิ สฺรูปวิภาวํ เหมฏฺฐา อาคตเมว.

การอธิบายสรุปแห่งเอกกตา วิตก วิจารณ์ และปีติ มีมาแล้วในหนหลังนั้นเที่ยว.

^๑ ตี. ทฏฺจพฺพ.

ชีวนุติ เตน สมุပ္ยุตตธมมาติ
 ชีวิตฺ, ตเทว สหชาตานุपालเน
 อธิปัจจโยเคน^๑ อินุทริยุนุติ
 ชีวิตินุทริยํ, ตํ อนุपालนลกขณํ
 อูปปลาทีนิ อนุपालกํ อุกกํ วिय.

ธรรมชาติ ชื่อว่า ชีวิต เพราะ
 อรรถว่า เป็นเหตุเป็นอยู่แห่งสัมปยุตธรรม
 ทั้งหมด, ชื่อว่า เป็นอินทรีย์ เพราะ
 ประกอบด้วยความเป็นใหญ่ ในการตาม
 รักษาสหชาตธรรม คือ ชีวิตนั้น เหตุนั้น
 จึงชื่อว่า ชีวิตินทรีย์, ชีวิตินทรีย์นั้น
 มีการตามรักษาเป็นลักษณะ เปรียบ-
 เหมือนน้ำตามรักษาพฤษชาติ มีอุบล
 เป็นต้น ฉะนั้น.

กรณํ กારो, มนสฺสมี กારो
 มนสิกาโร, โส เจตโส อารมฺมณ
 สมฺนุหาหารลกฺขโณ.

การกระทำ ชื่อว่า การ, การกระทำ
 ไว้ในใจ ชื่อว่า มนสิการ, มนสิการนั้น
 มีการรวบรวมใจไว้ในอารมณ์ เป็น
 ลักษณะ.

วิตกฺโก สหชาตธมฺมานํ อารมฺมณ
 อภินิโรปนสภาวะตฺตา เต ตตฺถ
 ปกฺขิปนฺโต วिय โหติ, เจตนา อตฺตนา
 อาลมฺพนคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
 ตตฺถ นิโยเชนฺตึ พลนายนโก วिय โหติ,
 มนสิกาโร เต อารมฺมณานิมุขปุ-
 ปโยชนโต อาชานียานํ ปโยชนกสารถิ
 วียาติ อยมเมเตสํ วิเสโส.

วิตก เป็นจุดใส่สหชาตธรรมเหล่านั้นไว้
 ในอารมณ์นั้น เพราะมีการยกสหชาต-
 ธรรมไว้ในอารมณ์เป็นสภาพ, เจตนา
 เมื่อชักจูงแม้ธรรมตามที่ขึ้นแล้วไว้ใน
 อารมณ์นั้นด้วยการรับอารมณ์โดยตน
 เปรียบเหมือนขนพล มนสิการเพราะ
 ประกอบธรรมเหล่านั้นให้มุ่งตรงต่อ
 อารมณ์ จึงเปรียบเหมือนสารถีเทียมม้า

^๑ ส. อธิปัจจ...

ธมฺมานญฺหิ ตํตํยาถาวสสรสลกฺขณํ
สภาวโต ปฏิวิชฺฌิตฺวา ภควตา เต
เต ธมฺมา วิภตฺตาทิ ภควติ สทฺธาย
“เอวํ วิเสสา อิมํ ธมฺมา”ติ
โอบุเปตฺวา อุกฺคหณปรึจฺจาทิวเสน
เตสํ สภาวสมธิคฺมาย โยโค กรณฺโณ,
น ปน ตตฺถ ตตฺถ วิปฺปฏิปฺชฺชนฺเตหิ
สมฺโมโห อปาชฺชิตพฺโพติ อยเมตฺถ
อจาริยานํ อนุสาสนํ.

สพฺพเสสฺมปิ เอกุณฺนวุติจิตฺตานํ
สาธาธนา นิยมโต เตสฺ อปฺปชฺชนโตติ
สพฺพจิตฺตสาธาธนา นาม.

๓. อธิมุจฺจนํ อธิโมกฺโข, โส
หิ สนฺนิฏฺฐานลกฺขโณ, อารมฺมณ
นิจฺจุลภาเวน อินฺทขีโล วิย ทฏฺฐพฺโพ.

อาชาไนย ธรรมทั้ง ๓ นี้ มีความต่างกัน
ดังพรรณนามาจะนี้.

แท้จริง กุลบุตรทั้งหลายเชื่อในพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแทงตลอดลักษณะ พร้อมทั้งรสตาม
ความเป็นจริงแห่งธรรมทั้งหลาย ทรง
จำแนกธรรมเหล่านั้น ๆ แล้วกำหนดว่า
“ธรรมเหล่านี้มีความวิเศษอย่างนี้” พึง
กระทำความพากเพียร เพื่อบรรลुरुสภาวะ
แห่งธรรมเหล่านั้น ด้วยสามารถแห่ง
กิจมีการเรียน และการสอบถามเป็นต้น
กุลบุตรทั้งหลายผู้ปฏิบัติคิดในธรรมนั้น ๆ
ก็จะไม่พึงถึงความมกมายเลย ที่ว่านี้เป็น
อนุศาสน์ของอาจารย์ทั้งหลาย ในความ
ต่างกันของธรรมนี้.

เจตสิกทั้งหลาย ชื่อว่า สัพพจิตต-
สาธาธนะ เพราะอรทกว่า ทั่วไปแก่
จิตแม้ทุกดวง คือ จิต ๘๘ ดวง เพราะ
เกิดขึ้นในจิตทุกดวงนั้นโดยนิยม.

๓. ความตตฺสิน ชื่อว่า อธิโมกฺข์,
จริงอยู่ อธิโมกฺข์นั้นมีความตกกลงใจเป็น
ลักษณะ พึงเห็นเปรียบเหมือนเสาเชื่อม

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่ออวยเป็นพุทธบูชา

ด้วยความเป็นธรรมไม่มีความหวั่นไหว
ในอารมณ์.

วีรานัน ภาวโ กมมัม วา วิธินา
อีรียิตัพพํ ปวตเตตัพพุนฺติ วา วีริยํ,
อุสุสาโห. โส สหชาตานิ อุตฺตมฺภน-
ลกฺขโณ. วีริยวเสน หิ เตสํ
โอสันนวุตฺติตา น โหติ.

ภาวะหรือกรรมของคนกล้าทั้งหลาย
ชื่อว่า วีริยะ หรือธรรมชาติ ชื่อว่า
วีริยะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึง
ประพฤติ คือ พึงให้เป็นไปตามวิธี
ได้แก่ อุตสาหะ. อุตสาหะนั้น มีความ
อุปกัมภัสสหาตธรรมเป็นลักษณะ. จริงอยู่
ด้วยอำนาจวีริยะความที่ธรรมเหล่านั้นเป็น
สภาพมีความเป็นไปยอหย่อน ย่อมไม่มี.

เอวณฺจ กตฺวา อิมสฺส วิตฺกฺกาทีหิ
วิเสโส สฺปากโฏ โหติ.

ก็เพราะอธิบายอย่างนี้ ความต่างแห่ง
วีริยะนี้จากธรรมมีวิตกเป็นต้น ย่อม
ปรากฏด้วยดี.

ฉนฺทนนฺ ฉนฺโท, อาลมฺพเนนาตฺถิกตา,
โส กตฺตฺกมฺยตาตฺถกฺขโณ. ตถาหเส
“อารมฺมณคฺคฺคฺคเณ เจตโส หตฺถป-
ปฺสารถนํ วิทยา”ติ วุจฺจติ. ทานวตฺต-
วิสุตฺตชฺชนวเสน ปวตฺตกาเลปิ เจส
วิสุตฺตชฺชิตฺตพฺเพน เตน อตฺถิกโก
ชฺปิตฺตพฺพอสฺสุนฺ กฺคเณ อตฺถิกโก อิศฺสาโส
วีย.

ความพอใจ ชื่อว่า ฉันทะ ได้แก่
ความเป็นธรรมที่มีความต้องการ ด้วย
อารมณ์ฉันทะนั้น มีความเป็นธรรมใคร่
เพื่อกระทำเป็นลักษณะ. จริงอย่างนั้น
ฉันทะนี้ ท่านกล่าวว่า “เปรียบเหมือน
ใจเหยียดมือไปในการรับอารมณ์”. แม้
ในกาลที่เป็นไปด้วยอำนาจสละทานวัตถุ
ฉันทะนี้ ก็มีความต้องการด้วยทาน วัตถุ
นั้นที่พึงสละเทียว เปรียบเหมือน

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถกถาวิชาวินัยก.ป-ท.๑-๑๑

นายขมังธนูมีความต้องการในการ
จับธนูที่จะพุ่งซัดไป ฉะนั้น.

โสภณเนสฺส ตทิตเรสฺส จ ปกาเรน
กิญฺณา วิปฺปกิญฺณาติ ปกิณฺณกา.

เจตสิก ชื่อว่า ปกิณกะ เพราะอรรถว่า
เรียกราย คือ กระจายโดยประการ ใน
โสภณจิตและในอโสภณจิตนั้น.

๔. โสภณาเปกฺขาย อิตเร,
อิตราเปกฺขาย โสภณา จ อญฺเณ
นาม, เตสํ สมานา น อุกุทฺตจฺจาติ-
สทฺธาทโย วีย อุกุสลาทิสภาวาเยวาทิ
อญฺญสมานา.

๔. ธรรมคืออโสภณ ชื่อว่า เป็น
ธรรมเหล่าอื่น โดยกิริยาเล็งถึงธรรมคือ
โสภณ และธรรมคืออโสภณ ก็ชื่อ เป็น
ธรรมเหล่าอื่นโดยกิริยาเล็งถึงธรรม คือ
อโสภณ (คือเป็นธรรมอื่นแก่กันและกัน),
เจตสิกเหล่าใด เสมอกัน (เข้ากันได้) แก่
ธรรมเหล่าอื่นนั้น คือ มิใช่มีสภาพเป็น
ธรรมมีอกุศลเป็นต้น ดุจอกุศลมีอุทฺธจจะ
เป็นต้น และกุศลมีสัทธาเป็นต้นนั้นเกี่ยว
เหตุ นั้น เจตสิกเหล่านั้น ชื่อว่า
อัญญสมานา (แปลว่า เข้าได้ทั้งอโสภณ-
ธรรม และโสภณธรรม ซึ่งชื่อว่าเป็น
ธรรมเหล่าอื่นแก่กันและกัน).

อญฺญสมานเจตสิกาภฺนุณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาอัญญสมานาเจตสิก จบ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ก็ย่อมเป็นไปโดยอาการ คือปกปิดสภาวะตามเป็นจริงแห่งอารมณ์นั้นนั้นเทียว.

น หิริยติ น ลขุชียตติ อหิริโก, ปุคฺคโล ฐมฺมสมฺภูโห วา. อหิริกฺขสฺส ภาโว อหิริกฺกํ, ตทฺเว อหิริกํ.

ชื่อว่า อหิริกะ เพราะอรรถว่า ไม่ละอาย คือ ไม่กระดาก ได้แก่ บุคคลหรือประชุมแห่งธรรม. ภาวะแห่งอหิริกะชื่อว่า อหิริกุกํ, อหิริกุกํนั้นแหละ เป็นอหิริกํ.

น โอตฺตปฺปตฺติ อโนตฺตปฺปํ. ตตฺถ คุตฺโต คามสฺสุโร วีย กายทฺวจริตาทีโต อชฺชิจฺจนฺลกฺขณฺ อหิริกํ, อคฺคิโต สลโก^๑ วีย ตโต อนฺตฺตาสลฺกฺขณฺ อโนตฺตปฺปํ. เตนานฺหุ โปราณา :

ชื่อว่า อโนตตปปะ เพราะอรรถว่า ไม่เกรงกลัว. ในเจตสิกธรรมทั้งสองนั้น อหิริกะ มีความไม่รังเกียจบาป มีกายทุจริตเป็นต้นเป็นลักษณะ เปรียบเหมือนสุกรบ้านไม่รังเกียจกูด ฉะนั้น, อโนตตปปะ มีความไม่สะดุ้งกลัวบาปมีกายทุจริตเป็นต้นนั้นเป็นลักษณะ เปรียบเหมือน ต๊กแตนไม่สะดุ้งกลัวไฟ ฉะนั้น. ด้วยเหตุนั้น พระโบราณณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าววว่า :

“ชฺชิจฺจติ นหิริโก
ปาปา คุตฺวา สฺสุโร
น กายติ อโนตฺตปฺปํ^๒

“คนไม่มีหิริ ย่อมไม่รังเกียจบาป
เปรียบเหมือนสุกร ไม่รังเกียจกูด
ฉะนั้น คนไม่มีโอตตปปะ ย่อมไม่

^๑ สลฺลโกตฺติปิ ทิสฺสติ.

^๒ สී. อโนตฺตปฺปํ.

สลโก รีย ปาวกา”ติ.

กลัวบาป เปรียบเหมือนตักแต่น
ไม่กลัวไฟ ฉะนั้น”.

อุทฺตสฺส ภาโว อุทฺตจฺจํ, ตํ
จิตฺตสฺส อวูปสมลกฺขณํ ปาสาณาภิ-
ฆาตสมฺมุทฺตภสฺมํ รีย.

ภาวะแห่งจิตอันฟุ้งซ่าน ชื่อว่า
อุทฺธจฺจะ, อุทฺธจฺจะนั้นมีความไม่เข้าไป
สงบแห่งจิตเป็นลักษณะ เปรียบเหมือน
เถ้าที่ฟุ้งกระจาย เพราะถูกหินกระทบ
ฉะนั้น.

ลฺพุกตฺตีติ โลโก, โส อารมฺมณ
อภิสงฺกลกฺขณเณ มกุกฺกฺกาลโป รีย.
จิตฺตสฺส อาลมฺพิตฺตูกามตามตฺตํ ฉนฺโท,
โลโก ตตฺถ อภิกิซฺฌณนฺนฺติ อยเมเตสํ
วิเสโส.

ธรรมชื่อว่า โลกะ เพราะอรธว่า
อยากได้ โลกะนั้น มีความติดยิงนักใน
อารมณ์เป็นลักษณะ เปรียบเหมือนลิง
ติดตั้ง ฉะนั้น. เพียงแต่จิตต้องการเพื่อ
หวังมาเป็นฉันทะ โลกะ ได้แก่ ความ
กำหนดยิงในอารมณ์นั้น ความต่างแห่ง
ธรรมทั้ง ๒ นี้ดังกล่าวมานี้.

“อิทเมว สจฺจํ, โมฆมณฺณ”ติ
มิจฺจภาวีนีเวสลกฺขณา ทิฏฺฐิ.

ทิฐิ มีความยึดมั่นอย่างผิด ๆ ว่า “นี้
เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้เป็น
ลักษณะ.

ฌานณฺณฺหิ อารมฺมณํ ยถาสภาวโต
ชานาติ, ทิฏฺฐิ ยถาสภาวํ วิชฺหิตฺวา
อยาดาวโต คณฺหาตฺตีติ อยเมเตสํ
วิเสโส.

ก็ญาณ ย่อมรู้อารมณ์โดยสภาวะตาม
ความเป็นจริง ทิฐิ ละสภาวะตามเป็น
จริง ย่อมยึดถือโดยความไม่เป็นจริง
ความต่างแห่งธรรมทั้ง ๒ นี้ ดังกล่าว
มานี้.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

“เสยโยหมสมมี”ติอาภินา มณฺณตตีติ ธรรมชื่อว่า มานะ เพราะอรรถว่า
 มาโน, โส อุหนฺติลกฺขโณ. ตถาหเส ทือตัวโดยนัยว่า “เราดีกว่าเขา”
 “เกตุกมฺยตาปจฺจุปฺภูจฺจาโน”ติ วุตฺโต. เป็นต้น, มานะนั้น มีความพูนขึ้นเป็น
 ลักษณะ. จริงอย่างนั้น มานะนี้ ท่าน
 กล่าววว่า “มีความเป็นธรรม ใครเป็น
 จุจฺจรงเป็นปจฺจุปฺภูจฺจฺฐาน”.

ทฺุสฺสตีติ โทโส. โส จณฺฺชฺทิกฺกฺลกฺขโณ ธรรมชื่อว่า โทสะ. เพราะอรรถว่า
 ปหฺตาสีวิโส วย. ประทุษร้าย. โทสะนั้น มีความดุร้าย
 เป็นลักษณะ เปรียบเหมือนอสรพิษที่ถูกตี
 ฉะนั้น.

อิสฺสตีติ อิสฺสา, สา ปฺรสมฺปตฺติ- ธรรมชื่อว่า อิสฺสา เพราะอรรถว่า
 อฺุสฺสฺยฺนลกฺขณฺนา. ริษยา, อิสฺसानั้น มีความริษยาสมบัติ
 ของบุคคลอื่นเป็นลักษณะ.

มจฺเจรฺสฺส ภาโว มจฺฉริยํ, “มา อิทํ ภาวะแห่งความตระหนี่ ชื่อว่า มัจฉริยะ,
 อจฺฉริยํ อณฺฺณเวสํ โหตุ, มยฺหเมว อิกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติที่เป็นไปว่า
 โหตุ”ติ ปวตฺตํ วา มจฺฉริยํ, ตํ “ความอัสจรรย์นี้ จงอย่ามีแก่ชนเหล่า
 อตฺตตสมฺปตฺตินิคฺคฺยฺนลกฺขณฺนํ. กุจฺฉิตฺตํ อื่น จงมีแก่เราเท่านั้น” ดังนี้ ชื่อว่า
 กตฺนฺนฺติ กุฏกตํ กตฺากตํ ทฺุจฺฉริตฺสฺจฺฉริตฺ. มัจฉริยะ, มัจฉริยะนั้น มีความช้อนสมบัติ
 อกตมฺปิ หิ “กุฏกตฺน”ติ โวหฺรณฺนฺติ ของตนเป็นลักษณะ. กรรมนำเกลียด
 “ยํ มยา อกตํ, ตํ กุฏกตฺน”ติ. อิธ อันบุคคลกระทำแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า
 ปน กตฺากตํ อารพฺภ อฺุปฺปนฺโน กุฏกตํ แปลว่า กรรมนำเกลียดที่ได้
 วิปฺปฺปฏิสฺสารจิตฺตฺุปฺปาโท กุฏกตํ, ตสฺส กระทำแล้ว ได้แก่ ทุจริตที่ได้กระทำแล้ว

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตฺถ ถีนํ จิตฺตสฺส อกฺมฺมณฺณตาถกฺขณํ,
 มิทฺฐํ เวทนาทิกฺขณฺนุชฺตยสฺสชาติ
 อยฺเมเตสํ วิเสโส. ตถาหิ ปาฬิยฺ^๑
 “ตตฺถ กตมํ ถีนํ, ยา จิตฺตสฺส
 อกฺลยฺตา อกฺมฺมณฺณตา. ตตฺถ กตมํ
 มิทฺฐํ, ยา กายสฺส อกฺลยฺตา
 อกฺมฺมณฺณตา”ติอาทินา อิมํสํ นิทฺเทโส
 ปวตฺโต.

บรรดาถีนะและมิทฐะนั้น ถีนะมีความ
 เป็นธรรมชาติไม่สำเร็จประโยชน์ใน
 การงานแห่งจิตเป็นลักษณะ มิทฐะ มี
 ความเป็นธรรมชาติไม่สำเร็จประโยชน์ใน
 การงานแห่งขันธ์ ๓ มีเวทนาเป็นต้น
 เป็นลักษณะ ถีนะและมิทฐะ ทั้ง ๒ นี้
 ต่างกันดังว่ามานี้. จริงอย่างนั้น นิเทศ
 แห่งถีนะและมิทฐะเหล่านี้เป็นไปแล้วใน
 พระบาลีโดยนัยมีอาทิว่า “บรรดาถีนะ
 และมิทฐะเหล่านั้น ถีนะเป็นไฉน ความ
 เป็นธรรมชาติไม่สามารถ และความเป็น
 ธรรมชาติไม่สำเร็จประโยชน์ในการงาน
 แห่งจิตใดนั้น ชื่อว่า ถีนะ. บรรดาถีนะ
 และมิทฐะเหล่านั้น มิทฐะเป็นไฉน ความ
 เป็นธรรมชาติไม่สามารถ และความเป็น
 ธรรมชาติไม่สำเร็จประโยชน์ใน
 การงานแห่งกายใดนั้น ชื่อว่า มิทฐะ”.

นฺนุ จ “กายสฺส”ติ วจนโต
 รูปกายสฺสชาติ อกฺมฺมณฺณตา มิทฺฐนฺนุติ
 ตสฺส รูปภาโวปิ อาปชฺชตีติ ?

พึงมีผู้ท้วงว่า ก็เพราะพระบาลีว่า
 “แห่งกาย” ดังนี้ ความเป็นธรรมชาติ
 ไม่สำเร็จประโยชน์ในการงานแม้แห่ง
 รูปกาย ก็ชื่อว่าเป็นมิทฐะ มิใช่หรือ
 ฉะนั้น แม้มิทฐะนั้นควรเป็นรูป ?

^๑ อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๒.

นาปชฺชติ, ตตฺถ ตตฺถ อัจฉริเยหิ
 อาเนตการณวเสนเนวสุส ปฏิกุชิตตตฺตา.

เฉลยว่า ไม่ควร, เพราะความที่มีทระ
 เป็นรูปนั้น พระอาจารย์ทั้งหลายคำน
 แล้วในปรภณนั้น ๆ ด้วยอำนาจเหตุที่นำ
 มาในปรภณนั้น ๆ นั้นเทียว.

ตถาหิ มิทฐวาหิมตปฏิกุเขปนตฺถํ เตสํ
 วาหนิกุเขปฺพุพฺพกํ อฏฺฐจกถาทีสุ พุทฺธา
 วิตุถาเรนฺติ อัจฉริยา. อยมฺปนตฺถ
 สงฺคโห :

จริงอย่างนั้น เพื่อคำนมติของมิทฐวาหิ-
 อาจารย์ พระอาจารย์ทั้งหลายย่อม
 พรรณนาถ้อยคำ ซึ่งมีการตั้งวาทะของ
 มิทฐวาหิอาจารย์เหล่านั้น เป็นเบื้องต้นไว้
 ในอรรถกถาเป็นต้นหลายประการ. ก็ใน
 อธิการว่าด้วยมิทฐะนี้ มีวาทะรวมความ
 ไว้ดังต่อไปนี้ :

“เกจิ มิทฐมฺปิ รูปนฺติ
 วทนฺติ^๑ ตํ น ยุชฺชติ
 ปหาตพฺเพสุ วุตฺตตตฺตา
 กามฉนฺุทาทโย วีย.
 ปหาตพฺเพสุ อกฺขาท-
 เมตํ นีวรเนสุ หิ
 รูปนฺตฺ น ปหาตพฺพ-
 มกฺขาทํ ทสฺสนาทีนา.
 ‘น ตฺยหํ ภิกฺขเว รูปิ
 ชหเตตฺนฺติ ปาจรโถ

“เกจิอาจารย์ย่อมกล่าวแม้มิทฐะว่า
 เป็นรูปคำของเกจิอาจารย์นั้นไม่ถูก
 เพราะมิทฐะนั้น พระผู้มีพระภาค
 ตรัสไว้ในพวกปหาตัพพธรรม จุ
 อกุศลมีกามฉันทะเป็นต้น. จริงอยู่
 มิทฐะนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้
 ในนิวรรณ์ อันเป็นปหาตัพพธรรม
 ส่วนรูปพระองค์มิได้ตรัสว่า เป็น
 อกุศลที่อริยมรรค มีทสฺสนะเป็นต้น
 ฟังละ. ในพระบาลีใดปรากฏแม้

^๑ ส. วทนฺเตตฺ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปหะยภาวเลโสปี
 ยตถ รูปสฺส ทิสฺสติ.
 ตตถ ตพฺพิสยจฺจนฺท-
 ราคะหนิ ปกาสิตา
 วุตฺตณฺหิ ตตถ โย จฺนฺท-
 ราคะขเโปติ อาทิโก.
 รูปารูปेषฺสุ มิทฺเธสุ
 อรูปํ ตตถ เทสิตํ
 อิติ เจ? นตฺถิ ตํ ตตถ
 อวิเสเสน ปาจรโต.
 สกฺกา หิ อญฺมาตุํ ยํ
 มิทฺธํ รูปนฺติ จินฺติตํ
 ตมฺปิ นีวรณํ มิทฺธ-
 ภาวโต อิตฺรํ วย.
 สมฺปโยคาภิธานา จ
 น ตํ รูปนฺติ นิจฺจโย
 อรูปีนฺนฺหิ ขนฺธานํ
 สมฺปโยโค ปวฺจจฺติ.
 ตถารูปเป สมฺปฺปตฺติ-
 ปาจรโต นตฺถิ รูปตา
 นิทฺทา ซีณาสวานนฺตุ
 ภายเคลณฺณโต ลียา”ติ.

การกล่าวเป็นเลขซึ่งความที่รูป อัน
 บุคคลพึงละโดยปาฐะว่า ‘ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย
 เธอทั้งหลายจงละรูปนั้น’ ดังนี้. ใน
 พระบาลีนั้น พระองค์ทรงประกาศ
 การละฉันทราคะ อันมีรูปนั้นเป็น
 อารมณฺ์ แท้จริงในพระบาลีนั้น
 ตรัสไว้ว่า การละฉันทราคะใด
 ดังนี้ เป็นต้น. หากเกจิอาจารย์จะ
 พึงกล่าววว่า บรรดา มิทฺธะที่เป็นรูป
 และเป็นอรูป มิทฺธะที่เป็นอรูปทรง
 แสดงในพระบาลีนั้น ดังนี้ไซ้ร้ คำ
 ของเกจิอาจารย์นั้นก็ผิด เพราะ
 ในพระบาลีนั้น ตรัสไว้โดยไม่ต่าง-
 กัน. จริงอยู่ มิทฺธะใดที่มีทฺธวาที-
 อาจารย์คิดว่าเป็นรูป แม้มิทฺธะนั้น
 บัณฑิตก็อาจอนุมานว่าเป็นนิวรณฺ์
 เพราะเป็นมิทฺธะ ดูมิทฺธะนอกนี้.
 ตกลงว่า มิทฺธะนั้น ไม่ใช่รูปแน่
 เพราะตรัสถึงสัมปโยค จริงอยู่
 พระองค์ตรัสถึงสัมปโยค แห่งขันธ์
 ทั้งหลาย อันเป็นอรูปธรรม. อนึ่ง
 มิทฺธะ เป็นรูปไม่มี เพราะตรัสถึง

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หิริยติ กายทุจฺจริตาทีหิ ชิกฺขุณฺตีติ
หิริ, สา ปาปโต ชิกฺขุณฺนลกฺขณา.
โอดตฺตปฺปตีติ โอดตฺตปฺปํ, ตํ ปาปโต
อุตฺตาสลฺกฺขณํ. อุตฺตการวเสน ปาปโต
ชิกฺขุณฺนโต กุลลวฺชฺ วยิ หิริ, ปรการว-
วเสน ปาปโต โอดฺตาสนโต^๑ เวสิยา
วยิ โอดตฺตปฺปํ.

ธรรมชาติชื่อว่า หิริ เพราะอรรถว่า
ละอาย คือรังเกียจทุจริตมีกายทุจริต
เป็นต้น, หิริ นั้น มีความรังเกียจบาป
เป็นลักษณะ. ธรรมชาติชื่อว่า โอดตฺตปฺปะ
เพราะอรรถว่า เกรงกลัว, โอดตฺตปฺปะนั้น
มีความกลัวบาปเป็นลักษณะ. หิริ
เปรียบเหมือนหญิงสาวในตระกูล เพราะ
รังเกียจบาป ด้วยอำนาจเคารพตน,
โอดตฺตปฺปะเปรียบเหมือนหญิงแพศยา
เพราะกลัวบาปด้วยอำนาจเคารพบุคคล
อื่น.

โลภปฏิบัติโกโข อโลโภ, โส อารมฺมณ
จิตฺตสฺส อลคฺคตาลกฺขโณ มุตฺตภิกฺขุ
วยิ.

ธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ ชื่อว่า อโลภะ
อโลภะนั้น มีความเป็นธรรมไม่ข้องอยู่ใน
อารมณ์แห่งจิตเป็นลักษณะ เปรียบเหมือน
ภิกษุผู้พ้นแล้ว.

โทสปฏิบัติโกโข อโทโส, โส อจฺณฺชฺิกฺก-
ลกฺขโณ อนุกุลมิตฺโต วยิ.

ธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อโทสะ ชื่อว่า อโทสะ
อโทสะนั้น มีความไม่ดูร้ายเป็นลักษณะ
เปรียบเหมือนมิตรผู้เกื้อกูลกัน ฉะนั้น.

เตสฺสุ เตสฺสุ ธมฺเมสฺสุ มชฺฌตฺตตา
ตฺตรมชฺฌตฺตตา, สา จิตฺตเจตฺตสิกาณํ

ความมีตนเป็นกลางในธรรมนั้น ๆ ชื่อว่า
ตฺตรมชฺฌตฺตตา ตฺตรมชฺฌตฺตตานัน มี

^๑ ก. อุคฺตาสนโตติ ทิสฺสตี.

กายกมฺมณฺญตา. ตตา จิตฺตกมฺมณฺญตา. ตา กายจิตฺตानํ อกมฺมณฺญภาววุปสม-
ลกฺขณา.

ประโยชน์ในการงาน ชื่อว่า กัมมัญญา
ภาวะที่สำเร็จประโยชน์ในการงานแห่ง
กาย ชื่อว่า กายกัมมัญญา. ภาวะ
ที่สำเร็จประโยชน์ในการงานแห่งจิต ก็
ชื่อว่า จิตตกัมมัญญา เหมือนกัน.
กัมมัญญาทั้ง ๒ นั้น มีความเข้าไปสงบ
ภาวะที่ไม่สำเร็จประโยชน์ในการงาน
แห่งกายและจิตเป็นลักษณะ.

ปคฺคณฺสฺส ภาโว ปาคฺคณฺณํ, ตเทว
ปาคฺคณฺญตา, กายสฺส ปาคฺคณฺญตา
กายปาคฺคณฺญตา. ตตา จิตฺตปาคฺคณฺญตา.
ตา กายจิตฺตानํ เคลณฺณวุปสมลกฺขณา.

ภาวะแห่งความคล่องแคล่ว ชื่อว่า
ปาคคฺคณฺญะ ปาคคฺคณฺญะ นั้นแหละ เป็น
ปาคคฺคณฺญตา ภาวะที่คล่องแคล่วแห่งกาย
ชื่อว่า กายปาคคฺคณฺญตา. ภาวะที่คล่อง-
แคล่วแห่งจิต ก็ชื่อว่า จิตตปาคคฺคณฺญตา
เหมือนกัน. ปาคคฺคณฺญตาทั้ง ๒ นั้น มีความ
เข้าไปสงบความล่าแห่งกายและจิตเป็น
ลักษณะ.

กายสฺส อชฺชุกภาโว กายชฺชุกตา. ตตา
จิตฺตชฺชุกตา. ตา กายจิตฺตानํ อาชฺชว-
ลกฺขณา.

ภาวะที่ตรงแห่งกาย ชื่อว่า กายชฺชุกตา.
ภาวะที่ตรงแห่งจิต ก็ชื่อว่า จิตตชฺชุกตา
เหมือนกัน. อชฺชุกตาทั้ง ๒ นั้น มีความตรง
แห่งกายและจิตเป็นลักษณะ.

ยถากุณฺมปเนตา กายจิตฺตानํ
สارณฺภาทิกฺรธาตฺกฺโขภปฏิปกฺขปจฺจย-

ก็เจตสิกธรรม ๖ คู่นี้ ตั้งขึ้นด้วยปัจจัย
อันเป็นปฏิปักษ์ต่อความกำเริบแห่งธาตุอัน

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมุฏฐานา.

กระทำความกระวนกระวายเป็นต้น แก่
กายและจิตตามลำดับ.

กาโยติ เจตถ เวทนาทิกุ-
ขนฺธตฺตยสฺส คหณํ ยสฺมา เจเต
เทว เทว ธมฺมาว เอกโต หุตฺวา
ยถาสกํ ปฏิปทฺขธมฺเม หนฺนฺติ,
ตสฺมา อิเชว ทฺวิธตา วุตฺตา, น
สฺมาธิอาทิสฺส อปีจ จิตฺตปฺปสฺสทฺธิอาทิสฺส
จิตฺตสฺเสว ปสฺสทฺธาทิกาว โหติ,
กายปสฺสทฺธิอาทิสฺส ปน รุปกายสฺสาปิ
ตฺสมุฏฺฐานปณีตรูปผรณฺวเสนาติ ตทตฺถ-
สนฺทสฺสนตฺถเจตถ ทฺวิธตา วุตฺตา.

ก็ในที่นี้ คำว่า กาย ท่านถือเอา
ขันธ์ ๓ มีเวทนาเป็นต้น. และเพราะ
ธรรมแต่ละ ๒ เหล่านี้แล รวมกันเข้า
จึงกำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ได้ ตามควร
แก่ตน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัส
ความเป็นธรรม ๒ อย่างไว้ ในเจตสิก-
ธรรม ๖ คู่นี้เท่านั้น มิได้ตรัสไว้ในธรรม
มีสมาธิเป็นต้น. อีกประการหนึ่ง ภาวะ
ที่จิตอย่างเดียวเป็นธรรมชาติสงบเป็นต้น,
ย่อมสำเร็จได้ด้วยเจตสิกธรรม มีจิตต-
ปัสสัทธิเป็นต้น, อนึ่ง แม้ภาวะที่รูปกาย
เป็นธรรมชาติสงบเป็นต้น ย่อมสำเร็จ
ได้ด้วยอำนาจแผ่ไปแห่งรูปอันประณีต
ซึ่งมีเจตสิกธรรมมีกายปัสสัทธิเป็นต้น
เป็นสมุฏฐาน ด้วยเจตสิกธรรมมีกาย-
ปัสสัทธิเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงตรัส
ความเป็นธรรม ๒ ประการ ไว้ใน
เจตสิกธรรม ๖ คู่นี้ เพื่อแสดงความข้อนั้น.

อภิธรรมมัตถกถาและอภิธรรมมัตถกวิภาวินฎีกา.ป-ท.๑-๑๒

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มีความหลอกลวงและการพูดประจบ
เป็นต้น.

ติวิชาปี ปเนตา ปจฺเจกํ สมฺปตฺต-
สมาทานสมฺมุจฺเจทวิริตฺตวเสน ติวิชา
วิริตฺตโย นาม ยถาวุตฺตทฺจฺจริเตหิ
วิรมณฺโต.

ก็วิริตทั้ง ๓ อย่างนี้ แต่ละดวงมี ๓ อย่าง
ด้วยสามารถแห่งสัมปัตติวิริตติ สมาทาน-
วิริตติ และสมมุจเจทวิริตติ ชื่อว่า วิริตติ
เพราะเว้นจากทุจริตตามที่กล่าวแล้ว.

๘. กโรติ ปรทุกฺเข สติ สาธุนํ
หทยเขทํ ฆเนติ, กิรติ วา วิกุชิปติ
ปรทุกฺขํ, กิณชาติ^๑ วา ตํ หีสติ,
กิริยติ วา ทฺกุชิเตสุ ปสฺสริยตฺติ กรุณา,
สา ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา.
ตาย หิ ปรทุกฺขํ อปนิยตุ วา มา
วา, ตทากาเรเนว สา ปวตฺตติ.
โมหนฺติ เอตายาติ มุทิตา, สา
ปรสมฺปตฺตติอนุโมทนลกฺขณา.

๘. ธรรมชาติชื่อว่า กรุณา เพราะ
อรรถว่า กระทำความลำบากใจ คือ
ให้เกิดความลำบากใจแก่สาธุชนทั้งหลาย
ในเมื่อทุกข์ของผู้อื่นมีอยู่, หรือเพราะ
อรรถว่า เรี่ยราย คือขัดไปซึ่งทุกข์ของ
ผู้อื่น, หรือเพราะอรรถว่า กำจัด คือ
เบียดเบียนทุกข์ของผู้อื่นนั้น, หรือเพราะ
อรรถว่า เมื่อสัตว์ทั้งหลายถึงทุกข์ ก็
เหยียดไป คือ ยื่นออกไป, กรุณานั้น
มีความต้องการบำบัดทุกข์ของผู้อื่นเป็น
ลักษณะ. ก็บุคคลจะบำบัดทุกข์ของผู้อื่นได้
หรือไม่ก็ตาม กรุณานั้น ย่อมเป็นไป
ตามอาการนั้นแหละ. ธรรมชาติชื่อว่า
มุทิตา เพราะอรรถว่า เป็นเหตุ

^๑ ก็ หีสานฺนุติ ธาตุติ โยชนา.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิธรรมตถกถาและอภิธรรมตถกถาภาวญาณ. ป-ท. ๑-๑๒

อุเบกขา คหิตา ยสุมา
ตสุมา น คหิตา อุโก^๑ติ.

และอุเบกขา ท่านถือเอาด้วยความ
เป็นผู้มีตนเป็นกลางในธรรมนั้น ๆ
ฉะนั้น ท่านจึงไม่ถือเอาทั้ง ๒
อย่าง” ดังนี้.

ปกาเรน ชานาติ อนิจจาทิวเสน
อวพุชฌตีติ ปญญา, สา เอ
ยถาสภาวาวโพชน อธิปจฺจโยคโต
อินุทฺริยนฺติ ปญฺญินุทฺริย.

ธรรมชาติชื่อว่า ปัญญา เพราะ
อรธว่า รู้โดยประการ คือ หยั่งรู้ด้วย
สามารถแห่งลักษณะ มีนิจจลักษณะ
เป็นต้น, ชื่อว่า ปัญฺญินทฺริย เพราะ
อรธว่า ปัญญานั้นแหละเป็นอินทฺริย
เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ยิ่งใน
การหยั่งรู้สภาวะตามความเป็นจริง.

ถถ สญฺญาวินฺญาณปนฺญาณํ กิณฺหา-
นากรณนฺติ ?

ถามว่า ถ้าอย่างนั้น สัญญา วิญญาณ
และปัญญา จะมีหน้าที่ต่างกันอย่างไร ?

สญฺญา ตาว นีลาทิวเสน
สญฺชานนฺมตฺตํ กโรติ, ลกฺขณปฏฺิวเฐมฺปิ
กาตุํ น สกฺโกติ. วิญฺญาณํ
ลกฺขณปฏฺิวเฐมฺปิ สาเชติ, อุตฺตฺสูกฺเตวา^๑
ปน มคฺคํ ปาเปตุํ น สกฺโกติ.
ปญฺญา ปน ติวริชฺมฺปิ กโรติ, พาล
คามิกฺเขรณฺณิกานํ กหาปณาวโพชนมตฺถ

เฉลยว่า สัญญาย่อมทำหน้าที่เพียงหมายรู้
ด้วยอำนาจอารมณ์มีสีเขียวเป็นต้นก่อน
แต่ไม่อาจกระทำแม้การแทงตลอด
ลักษณะ. วิญญาณ ย่อมให้สำเร็จ แม้
การแทงตลอดลักษณะ แต่ไม่อาจให้
ก้าวถึงมรรค. ส่วนปัญญาย่อมทำหน้าที่
ที่ทั้ง ๓ อย่าง, ก็ในเรื่องนี้ มีการรู้จัก

^๑ ฉ. อุตฺตฺสูกฺติวา.

คุณเสียมทอง · หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิทสนนฺติ. ฅาณวิปฺยุตฺตสณฺณาย
เจตฺถ อาการคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
วิญฺญาณํ อพฺโพหาริกํ, เสสกาเล
เอว วิญฺญาณํ พลวํ.

เหริยญฺกหาปณะของเด็ก คนชาวบ้าน
และเจ้าหน้าที่ดูเงินเป็นตัวอย่างแล. ก็
บรรดาธรรม ๓ อย่างนี้ วิญฺญาณ เป็น
อัปฺโพหาริก ในกาลที่สัญญาเป็นฅาณ-
วิปฺยุตเกิดขึ้น ด้วยอำนาจถือเอาอาการ,
วิญฺญาณมีกำลังในกาลที่เหลือนั้นเทียว.

ฅาณสมฺปยุตฺตา ปน อุกฺโกปี
ตทนุคฺคิติกา โหนฺติ. สพฺพถาปี
ปญฺจวีรฺยตีติ สมฺพนฺโธ.

ส่วนสัญญาและวิญฺญาณแม้ทั้ง ๒ ที่เป็น
ฅาณสมฺปยุต เป็นไปตามคติแห่งปัญฺญา
นั้น. เชื่อมความว่า แม้ทั้งหมดเป็น ๒๕
ดวง ดังนี้.

๙. “เตรสณฺณสมานา”ติอาทิตฺติ ตีหิ
ราสีหิ วุตฺตทานํ สงฺกโห.

๙. ด้วยคำว่า “อัญญสมานาเจตสิก
๑๓ ดวง” เป็นต้น ท่านรวมเจตสิกที่
กล่าวไว้ด้วยหมวด ๓.

โสภณเจตสิกาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาโสภณเจตสิก จป.

สมปโยคนยวณฺณนา

พรรณนาสมปโยคนัย

๑๐. จิตฺเตน สห อวิยฺยุตฺตาทิ
จิตฺตาวิยฺยุตฺตา, เจตสิกาทิ วุตฺตํ โหติ.

๑๐. ธรรมเหล่าใด ไม่แยกกับจิต
เหตุ นั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า จิตฺตา-
วิยฺยุตฺตา แปลว่า ไม่แยกกับจิต มีคำ
อธิบายว่า ได้แก่ เจตสิก.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปปชชตติ อุปปาโท, จิตตเมว อุปปาโท
จิตตูปปาโท. อณตตถ ปน สสมฺปยุตฺตํ
 จิตฺตํ จิตตูปปาโทติ วุจฺจติ “อุปปชชตติ
 จิตฺตํ เอเตนาติ อุปปาโท, ฌมฺมสมฺมุโห
 จิตตณฺจ ตํ อุปปาโท จาติ
 จิตตูปปาโท”ติ กตฺวา. สมหาหารทฺวณ-
 เทวปี หิ ปุสฺสสิญฺคํ กตฺตจि
 สทฺทสตุตฺตวิทฺฐ^๑ อิจฺฉนฺนติ.

ธรรมชื่อว่า อุปปาโท เพราะอรรถว่า
 เกิดขึ้น, ธรรมที่เกิดขึ้น คือ จิต ชื่อว่า
จิตตูปบาท. แต่ในที่อื่นจิตพร้อมทั้ง
 สัมปยุตธรรมเรียกว่า จิตตูปบาท เพราะ
 ทำวิเคราะห์ว่า “ชื่อว่า อุปปาโท
 เพราะอรรถว่า เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งจิต
 ได้แก่ ประชุมแห่งธรรม ชื่อว่า
 จิตตูปบาท เพราะอรรถว่า จิตนั้นด้วย
 ประชุมแห่งธรรมอันเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งจิต
 นั้นด้วย” ดังนี้. จจริงอยู่ บางแห่งท่านผู้รู้
 สัทศาสตร์ทั้งหลาย ย่อมปรารภนา
 ปุ่ลสิญค์ แม้ในสมาหารทวันทวสมาส.

เตสํ จิตฺตาวียุตฺตานํ จิตตูปปาเทสุ
 ปจฺเจกํ สมฺปโยโค อิติ ปริ ยถาโยคํ
 ปวฺจุจฺจตีติ สมฺพนฺโธ.

สัมพันธ์ความว่า เบื้องหน้าแต่นี้ไป จะ
 กล่าวการสัมปโยคแห่งธรรมอันไม่แยกกับ
 จิตเหล่านั้น เข้าในจิตตูปบาทที่ละดวง
 ตามควร.

^๑ โยชนา สทฺทวิทฺฐิ เอวเมว ทิสฺสติ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อณฺณสฺมาณเจตสิกสฺมปโยคฺนย- วณฺณนา

๑๓. สภาเวน อวิตกฺกตฺตา
ทฺวิปฺญจวิญฺญาณานิ วชฺชิตานิ เอเตหิ,
เตหิ วา เอตานิ วชฺชิตานีติ
ทฺวิปฺญจวิญฺญาณวชฺชิตานิ, จตฺตฺตฺตาหีส
กามาจรจิตฺตานิ.

เตสุ เจว เอกาทสฺสุ ปจฺมชฺฌาน-
จิตฺเตสุ (๑) เสสานํ ภาวนาพเลน
อวิตกฺกตฺตาคิ อธิปฺปาโย.

๑๔. เตสุ เจว ปญฺจปฺนฺธนาส-
วิตกฺกจิตฺเตสุ, เอกาทสฺสุ ทฺตฺติยชฺฌาน-
จิตฺเตสุ จาคิ ฉสฺสฏฺฐิจิตฺเตสุ วิจาโร
ชยติ.

พฺรณนาสฺมปโยคฺนัยอณฺณสฺมาณา- เจตสิก

๑๓. กามาจรจิต ๔๔ ดวง ชื่อว่า
เว้นทฺวิปฺญจวิญฺญาณ เพราะอรรถว่า
ทฺวิปฺญจวิญฺญาณ เว้นแล้วจากกามาจร-
จิต ๔๔ ดวงนี้ หรือกามาจรจิต ๔๔
ดวงนี้ เว้นจากทฺวิปฺญจวิญฺญาณนั้น
เพราะทฺวิปฺญจวิญฺญาณเป็นธรรมชาติไม่มี
วิตกโดยสภาพ.

อธิบายว่า วิตก เกิดในกามาจรจิต ๔๔
ดวง ซึ่งเว้นทฺวิปฺญจวิญฺญาณนั้น และ
ในปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง เพราะฌานจิต
ที่เหลือเป็นธรรมชาติไม่มีวิตก ด้วยกำลัง
แห่งภาวนา.

๑๔. และวิจาร เกิดในจิต ๖๖ ดวง
คือ จิตที่มีวิตก ๕๕ ดวงนั้นแหละ และ
ทฺตฺติยฌานจิต ๑๑ ดวง.

๑ ฉ. เอกถนฺตเร จ วิตกโก ชยตฺติ อคฺคิ.

เป็นต้น. คำว่า “๖๖ ดวง ๕๕ ดวง”
เป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบตามควรด้วย
อำนาจจำนวนจิตตูปบาท ๑๒๑ ดวง และ
ด้วยอำนาจจำนวนจิตตูปบาท ๘๙ ดวง.

อัญญสมานเจตสิกสมุปโยคนยวณฺณนา
นิฏฺฐิตา.

พรรณนาสมุปโยคนัยอัญญสมานา-
เจตสิก จป.

อกุลสเจตสิกสมุปโยคนยวณฺณนา

พรรณนาสมุปโยคนัยอกุลสเจตสิก

๒๐. “สพฺพากุสลสาธารณา”ติ
วตฺวา ตทฺเว สมตฺเตตฺถ “สพฺเพสุปี”ติ-
อาทิ วุตฺตํ.

๒๐. ท่านอาจารย์ครั้งกล่าวคำว่า
ชื่อว่า “สัพพอกุศลสาธารณะ” ดังนี้แล้ว
เพื่อจะให้คำนั้นแหละสามารถ จึงกล่าว
คำว่า “ในอกุศลจิตทั้งหมด” เป็นต้น.

โย หิ โภจฺจ ปาณาติปาตาทีสุ
ปฏฺธิปชฺชติ, โส สพฺโพปิ โมเห^๑
น ตตฺถ อาทีนฺวทฺสุสาวี^๒ อหิริเกณ
ตโต อชฺชิจฺจนฺโต, อโนตฺตปฺเป^๓
น อโนตฺตปฺเป^๓โต, อุตฺตจฺเจน อวฺุปฺสนฺโต

จริงอยู่ บุคคลคนใดคนหนึ่งปฏิบัติใน
อกุศลกรรม มีปาณาติบาตเป็นต้น บุคคล
นั้น แม้ทุกคนยอมไม่เป็นผู้เห็นโทษใน
ปาณาติบาตเป็นต้นนั้นด้วยโมหะ ไม่
เกลียดปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ด้วย

^๑ ส. โมहन ตตถ อนาทีนวทสุสาวี.

^๒ ฉ. อนาทีนวทสุสาวี.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จ โหติ, ตสฺมา เต สพฺพากุสเลสุ
อุปฺลพฺภนฺติ.

อิหิริกะ ไม่กลัวด้วยอนัตตปปะ และไม่
เป็นผู้เข้าไปสงบด้วยอุทฺธจจะ เพราะ
ฉะนั้น สัพพอกุศลสาธารณเจตสิก ๔
ดวงนั้น จึงได้ในอกุศลจิตทั้งหมด.

๒๑. โลกสหคตจิตฺเตเสววาติ เอว-
กาโร อธิการตฺถายปิ โหตีติ
“ทิวฺจิสสหคตจิตฺเตสุ”ตฺถาทิสฺสุปี อวธารณํ
ทฺฐจฺพฺพํ. สกฺกายาทิสฺสุ หิ อภินิวิสฺนตฺตสฺส
ตตฺถ มฺมายนสมฺภวาทฺโต ทิวฺจิส
โลกสหคตจิตฺเตเสว ลพฺภติ. มาโนปิ
อหฺมมานวเสน ปวตฺตนโต ทิวฺจิสทิสฺสว
ปวตฺตตีติ ทิวฺจิสยา สห เอกจิตฺตฺตฺตฺต
นปฺปวตฺตติ เกสรสฺสีโห วิย อปฺเรน
ตถาวิเรน สห เอกคฺุหายํ, น จาปิ
โทสมฺมูลาทิสฺสุ อุปฺปชฺชติ อตฺตสิเนหฺสน-
นิสฺสยภาเวน เอกนฺตโลกปทฺฐจฺจานโตติ
โส ทิวฺจิวิปฺยตฺตฺเตเสว ลพฺภติ.

๒๑. เอว-อักษร ในบทว่า โลก-
สหคตจิตฺเตเสว ย่อมมีแม้เพื่อประโยชน์
แก่อธิการ เพราะฉะนั้น พึงเห็น
อวธารณะ แม้ในบทว่า “ทิวฺจิสสหค-
ตฺเตสุ” เป็นต้น. จริงอยู่ ทิวฺจิสได้ใน
โลกสหคตจิตเท่านั้น เพราะบุคคลผู้
ยึดมั่นอยู่ในสักกายทิวฺจิสเป็นต้น มีความ
ยึดว่าเป็นของเราในกายของตนเป็นต้น
นั้น. แม้มานะก็ย่อมเป็นไปเช่นเดียวกับ
ทิวฺจิสนั้นแหละ เพราะเป็นไปด้วยอำนาจ
ความถือตัวว่าเป็นเรา เพราะเหตุนั้น
มานะจึงเป็นไปร่วมกับทิวฺจิสในจิตตฺตฺต
เดียวกันไม่ได้ จุจฺไกรสรสฺสีหะอยู่ร่วมกับ
อีกตัวหนึ่งชนิดเดียวกัน ในถ้าเดียวกัน
ไม่ได้ ฉะนั้น และทั้งไม่เกิดในอกุศลจิต
มีโทสมูลเป็นต้น เพราะมานะมีโลภะแท้
เป็นปทฺฐจฺจานโดยภาวะ ที่มีความรักตน
เป็นที่อาศัย ฉะนั้น มานะนั้นจึงได้ใน
ทิวฺจิวิปฺยตฺตเท่านั้น.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๔. ตถา ปรมุขปตฺตี อุตฺตยฺญ-
ตสฺส, อตฺตสมฺปตฺติยา จ ปเรหิ
สาธาณภาวํ อนิจฺจนฺตสฺส, กตาคต-
หุจฺจริตฺสจฺจริเตสฺส, อนุโสจฺจนฺตสฺส จ ตตฺถ
ตตฺถ ปฏิหนนฺวเสเนว ปวตฺตนโต
อิสฺสามจฺเฉรกุกฺกจฺจานิ ปฏิขฺมจิตฺเตเสว.

๒๕. อกฺมมฺมณฺณตปกฺกติกสฺส ตถา-
สภาวตฺติกเขสฺส อสงฺขาริกสฺส ปวตฺตนา-
โยคโต ถีนมิทฺฐํ สสงฺขาราเสว ลพฺภติ.

๒๗. สพฺพปาปญฺเจเสว จตฺตารโ
เจตสิกกา (๑) กตา, โลกมฺมูลเยว
ยถาสุมฺภวํ ตโย กตา, โทสฺมฺมูลเสว (๒)
จตฺตารโ กตา, ตถา สสงฺขาราเยว
ทวายนฺติ โยชนา.

๒๔. อิสฺสา มัจฺฉริยะ และกุกฺกจฺจะ
ได้ในปฏิขมจิตเท่านั้นเหมือนกัน เพราะ
เมื่อบุคคลริษยาสมบัติของผู้อื่น ไม่
ปรารภความที่สมบัติของตน สาธารณ
ด้วยชนเหล่าอื่น และตามศรัทธาใน
หุจฺจริตที่กระทำแล้ว แลหุจฺจริตที่มีได้
กระทำ เป็นไปด้วยอำนาจกระทบใน
อารมณ์นั้น ๆ นั้นเอง.

๒๕. ถีนะและมิทฐะได้ในสสังขาริก-
จิตเท่านั้น เพราะถีนะและมิทฐะซึ่งมี
ความเป็นธรรมชาติ ไม่สำเร็จประโยชน์
ในการงานเป็นปกติ ไม่ควรเป็นไปใน
อสังขาริกจิต ซึ่งกล้าโดยสภาพอย่างนั้น.

๒๗. มีคำประกอบความว่า เจตสิก
๔ ดวง จัดเข้าในอกุศลจิตทุกดวง
นั้นเทียว เจตสิก ๓ ดวง จัดเข้าใน
โลกมฺมูลจิตนั้นเทียว ตามควรแก่กำเนิด
เจตสิก ๔ ดวงจัดเข้าในโทสมูลจิตนั้นเทียว
และเจตสิก ๒ ดวง จัดเข้าในสสังขาริก-
จิตนั้นเทียว.

^๑ สี. เอกถนฺตร ทวีสุตฺติ อคฺติ.

^๒ สี. สพฺพตฺถ กตาคติ ปากฎา.

วิจิกิจฉาจิตฺเต จาติ จ-สทุโท จ-ศัพทึเนบพวํ วิจิกิจฉาจิตฺเต จ
 อวธารणे. วิจิกิจฉา วิจิกิจฉาจิตฺเต เป็นไปในอวธารณะ. เชื่อมความว่า
 จาติ^๑ สมฺพนุโ. วิจิกิจฉา จัดเข้าในวิจิกิจฉาจิตนั้นเทียว.

อกุศลเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา
 นิฏฺฐิตา.

พรรณนาสัมปโยคนัยอกุศลเจตสิก
 จบ.

โสภณเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา

พรรณนาสัมปโยคนัยโสภณเจตสิก

๒๙. โลกุตฺตรจิตฺเตสุ ปาทกช-
 ฌานาทีวเสน กทาจิ สมฺมาสงฺกปฺป-
 วัโรหิ ลียา, น ปน วิรตีเน อภาโว
 มคฺคสุส กายทฺวจฺจิตาทีเน สมฺจุเฑท-
 วเสน, ผลสุส จ ตทฺนุคฺคณวเสน
 ปวตฺตณโตติ วุตฺตํ “วิรติโย ปนา”ติอาทิ.

๒๙. ในโลกุตฺตรจิต บางคราวก็เว้น
 สัมมาสังกัปปะด้วยอำนาจฌาน ที่เป็น
 บาทเป็นต้น แต่จะไม่มีวิรติหามีได้
 เพราะมรรคเป็นไปด้วยอำนาจตัดทฺวจฺจิตมี
 กายทฺวจฺจิตเป็นต้น ได้เด็ดขาด และผล
 เป็นไปด้วยอำนาจคฺคณอันควรแก่มรรคนั้น
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ “อนึ่ง วิรติ
 ทั้ง ๓ เข้าได้ในโลกุตฺตรจิต ๘ ดวง”
 ดังนี้เป็นต้น.

อักษรमतตคหะและอักษรमतตภาวัญกา.ป-ท.๑-๑๓

^๑ น. เขวาติ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สพฺพธปิ ตํตํทฺจจฺริตฺวิธ-
มนวสฺปฺวตฺเตหิ อากาเรหิ. น หิ
เอตาสฺ โลเกเยสุ วยิ โลกุตฺตเรสุปิ
มุสฺสาวาทาหิ วิสุํ วิสุํ ปหฺนาวเสน
ปวตฺติ โหติ สพฺพเสเมว ทฺจจฺริตฺทฺรา-
ชีวานํ เตน เตน มคฺเคน เกสณฺจิ
สพฺพโส, เกสณฺจิ อปายคฺมนิยาหิ-
อวตฺถาย หานิวเสน^๒ เอกกฺขณ
สมฺมุจฺฉินฺทฺโต.

นनु จายมตุโก “เอกโตวา”ติ อิมินาว
สิทฺุชฺเติ ?

ตฺนฺน, ติสฺสนฺนํ เอกโต วุตฺติปริทีป-
มตฺเตน จตฺุพิทฺวิจิทฺุจฺริตฺาหิ
ปฏฺิปกฺขการปฺวตฺติยา อทีปิตตฺตา.

คำว่า แม้โดยประการทั้งปวง ความว่า
โดยอาการแม้ทั้งปวง คือ ที่เป็นไปด้วย
อำนาจกำจัดทุจริตนั้น ๆ. จริงอยู่ วิรติ
ทั้ง ๓ นี้ ย่อมเป็นไปแม้ในโลกุตรจิตด้วย
อำนาจละทุจริต มีมุสสาวาทเป็นต้นที่ละ-
ดวง ๆ จุจในโลเกียจิตหามีได้ เพราะ
ทุจริต และมีจฉัพทั้งหมดนั้นเอง ถูก
มรรคนั้น ๆ ตัดได้เด็ดขาดพร้อมกัน
ด้วยอำนาจที่มรรคนั้น ๆ ละซึ่งกิเลส
บางพวกมีทิสฺุและวิจิจิฉนาเป็นต้น ละซึ่ง
กิริยาตั้งลง มีกิริยาตั้งลงอันยังสัตว์ให้ไป
สู่อบายเป็นต้น แห่งกิเลสบางอย่าง มี
กามราคะและปฏิฆะเป็นต้น โดยประการ
ทั้งปวง.

ถามว่า ก็ความข้อนี้สำเร็จแล้ว ด้วย
คำว่า “พร้อมกันทีเดียว” นี่นั่นเอง
มีใช่หรือ ?

เฉลยว่า ข้อนั้น หามีได้ เพราะท่าน
มิได้แสดงความเป็นไปโดยอาการเป็น
ปฏิปักษต่อทุจริตมีวิจิจุจริต ๔ อย่าง

^๑ ฉ. ตํตํทฺจจฺริตฺทฺราชีวานํ วิธมนวสฺปฺวตฺเตหิ.

^๒ ฉ. ปหฺนาวเสน.

สมภวาเปกขตฺตาติ วุตฺตํ “วิสุํ วิสุํ”ติ.

มีแห่งอารมณ์ของตน กล่าวคือวัตถุที่พึง
ก้าวล่วง ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
“ทีละดวง ๆ”.

๓๐. อปฺปนาปุตฺตานํ อปฺป-
มณฺเฑนํ น กทาจิ โสมนสฺสรหิตา
ปวตฺติ อตฺถิติติ “ปญฺจม ๆเปฯ
จิตฺเตสุ”ติ^๑ วุตฺตํ.

๓๐. อปัปมัญญาที่ถึงอัปนาแล้ว
ย่อมไม่มีความเป็นไปเว้นจากโสมนัส
ในกาลบางครั้ง ฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า “มหัคคจิต ๑๒ ดวง เว้น
ปัญจมณาน (๑๕ ดวง)”.

วินีวรณาภิตาย มหตฺตํ คตานิ,
มหนฺเตหิ วา ฉายีหิ คตานิ
ปวตฺตานีติ มหคฺคตานิ.

จิตชื่อว่า มหัคคะ เพราะอรรถว่า
ถึงความใหญ่ เพราะเป็นธรรมชาติ
ปราศจากนิวรณ์เป็นต้น หรือเพราะ
อรรถว่า ท่านผู้ใหญ่ คือ ท่านผู้ได้ฉาน
ถึงแล้ว คือ ให้เป็นไปแล้ว.

นानา หุตฺวาติ ภินฺนาลมฺพนตฺตา
อตฺตโน อาลมฺพนฏฺตานํ ทุกฺขิตฺตฺต-
สฺตฺตานํ อาปาทกมฺนาเปกฺขาย วิสุํ
วิสุํ หุตฺวา.

คำว่า ต่าง ๆ กัน คือ เกิดแยก ๆ กัน
โดยกิริยาเล็งถึงการมาสู่คลองแห่งสัตว์ผู้ถึง
ทุกข์และถึงสุข ซึ่งเป็นอารมณ์ของตน
เพราะอัปมัญญาทั้ง ๒ เป็นธรรมชาติ
มีอารมณ์ต่างกัน.

เอตฺถาติ อิมेषु กามาวจรกฺุสลจิตฺเตสุ.

บทว่า เอตฺถ แปลว่า บรรดากามาวจร-
กุสลจิตเหล่านี้.

^๑ ฉ. ...จาทิ.

กรรณามุทิตากาวานากาเล อปฺปนาวิทีโต
 ปุพฺพเพ ปริจยวเสน อุกฺเขชาสหคต-
 จิตฺเตหิปี ปริกมฺมํ โหติ ยถาค^๑
 ปคฺคณฺณถิ สขุฉายนฺตสฺส กทาจิ
 อณฺเฏววิหิตสฺสาปี สขุฉายนํ, ยถา จ
 ปคฺคณฺวิปฺสฺสนาย สงฺขาราเร สมฺมสนฺตสฺส
 กทาจิ ปริจยพลเน ฉาณฺวิปฺยุตฺต-
 จิตฺเตหิปี สมฺมสนฺนฺติ อุกฺเขชาสหคต-
 กามาวจรเสฏฺฐ กรรณามุทิตานํ
 อสมฺภววาโท เกจิวาโทติ^๒ กโต.
 อปฺปนาวิทียมฺปน ตาสํ เอกนฺตโต
 โสมนสฺสสหคเตเสว สมฺภโว ทฎฺฐพฺโพ
 ภินฺนชาติกสฺส วิย ภินฺนเวทนสฺสาปี
 อาเสวนปจฺจยภาวโต.

ในเวลาเจริญกรรณาและมุทิตา บริกรรม
 ย่อมมีได้แม้ด้วยจิต อันสหคตด้วย
 อุเบกขา ด้วยอำนาจความเคยชินใน
 เบื้องต้นแต่วิถีแห่งอัปฺปนา เหมือนอย่าง
 คนสังวรขยายคัมภีร์ที่คล่องแคล่ว บาง
 คราวแม้ส่งใจไปที่อื่นก็สังวรขยายไปได้
 และเหมือนอย่างพระโยคาวจรพิจารณา
 สังขารทั้งหลาย ด้วยวิปัสสนาที่ชำนาญ
 บางคราวก็พิจารณาได้แม้ด้วยจิตเป็น
 ฉาณฺวิปฺยุต ด้วยกำลังแห่งความเคยชิน
 ฉะนั้น วาทะที่ว่า กรรณาและมุทิตาไม่มี
 ในกามาวจรจิต อันสหคตด้วยอุเบกขา
 ท่านอาจารย์จึงกระทำว่า เป็นวาทะของ
 อาจารย์บางพวก. แต่ในวิถีแห่งอัปฺปนา
 พึงเห็นความมีแห่งกรรณามุทิตานั้น ใน
 จิตอันสหคตด้วยโสมนสฺสเท่านั้นโดยส่วน
 เดียว เพราะไม่เป็นอาเสวนปัจจย แม้
 แก่ธรรมมีเวทนาต่างกัน ดุจธรรมที่
 ต่างชาติกัน ไม่เป็นอาเสวนปัจจยแก่ธรรม
 ที่ต่างชาติกัน ฉะนั้น.

^๑ คนฺติ นิปาตมฺคนฺติ โยชนา.

^๒ ไป. อิติสฺสฺสทโท นคฺคิ.

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓๒. ตโย โสฬสจิตฺเตสุติ
 สมุมาวาจาทโย ตโย ธมฺมา อฏฺฐ-
 โลกุตฺตรกามาวจรกุสลวเสน โสฬส-
 จิตฺเตสุ ชายนฺตติ.

๓๓. เอวํ นียตานิยตสมุปโยควเสน
 วุตฺเตสุ อนิยตธมฺเม เอกโต ทสฺเสตฺวา
 เสสํ นียตภาวํ ที่เปตฺติ “อิสฺสา-
 มจฺจนฺธา”ติอาทิจ วุตฺตํ.

อิสฺสา ๗เปช กรุณาทโย นานา
 หุตฺวา กทาจิจ ชายนฺตติ, มาโน จ
 กทาจิจ “เสยฺโยหฺมสมฺมิตฺติอาทิวสฺสปฺวตฺตติยํ
 ชายตติ. ถีนมิทฺฐํ ตถา กทาจิจ
 อกมฺมณฺณวสฺสปฺวตฺตติยํ สห อณฺณมณฺณณํ
 อวิปฺปโยควเสน ชายตฺตติ โยชนา.

๓๒. คำว่า ธรรม (คือวิริติ) ๓
 ดวง เกิดในจิต ๑๖ ดวง คือ ธรรม ๓
 มีสัมมาวาจาเป็นต้น เกิดในจิต ๑๖ ดวง
 คือ โลกุตฺตรจิตและกามาวจรกุสลจิต
 อย่างละ ๘ ดวง.

๓๓. ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
 รวมอนิยตธรรม (คือเจตสิกที่ประกอบได้
 ไม่แน่นอน) ในบรรดาเจตสิกที่ท่านได้
 กล่าวไว้ ด้วยอำนาจแห่งการประกอบ
 ที่แน่นอน และไม่แน่นอนอย่างนี้แล้ว
 แสดงความที่เจตสิกธรรม อันเหลือเป็น
 นียตธรรม จึงกล่าวคำว่า “อิสสา-
 มัจจนฺธา” ดังนี้เป็นต้น.

มีคำประกอบความว่า อิสสา ๑ มัจจนฺธา
 ๑ กุกฺกัจจะ ๑ วิริติ ๓ และอัปฺมัญญา
 ๒ มีกรุณาเป็นต้น แยกกันเกิดใน
 บางคราว ฆานะก็เกิดในกาลบางคราว
 คือ ในกาลที่เป็นไปด้วยอำนาจถือตัวว่า
 “เราดีกว่าเขา” เป็นต้น. ถีนะและมิทฺฐะ
 ก็เหมือนกัน เกิดพร้อมกัน คือ ด้วยอำนาจ
 ที่ไม่แยกกันและกันได้บ้าง ในบางคราว
 คือ ในกาลที่เป็นไปด้วยอำนาจไม่สำเร็จ
 ประโยชน์ในการทำงาน.

คุณสุรินทร์ ฐิติบุญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อถวา มาโน จาติ เอตถ จ-สทฺหํ
 “สหา”ติ เอตถาปิ โยเซตฺวา ถินมิทฺธํ
 (๑) กทาจิ สห จ สสงฺขาริกปฏิฆเ
 ทิฏฺฐิวิปฺยุตฺตสสงฺขาริเกสุ จ อีสฺสา-
 มจฺเฌรกกุกฺกุจฺเจหิ มาเนน จ สทฺธิ
 กทาจิ ตทิตฺรสสงฺขาริกจิตฺต-
 สมฺปโยคกาเล ตํสมฺปโยคกาเลปิ วา
 นานา จ ชายตีติ โยชนา ทฎฺฐพฺพา.

อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตพึงประกอบ จ-ศัพท์
 ในบทว่า มาโน จ นี้เข้าในบทว่า “สหา”
 นี้บ้าง แล้วเห็นคำประกอบความว่า
 ถินะและมีทระ บางคราวเกิดร่วมกัน คือ
 ร่วมกับอิสสามัจฉริยะ และกุกกุจจะ
 ในสสังขาริกปฏิฆจิต และร่วมกับมานะ
 ในทิววิปยุตสสังขาริกจิต และแยกกัน
 เกิดในบางคราว คือ ในกาลที่ประกอบ
 กับสสังขาริกจิต ซึ่งนอกจากสสังขาริก-
 ปฏิฆจิต และทิววิปยุตสสังขาริกจิตนั้น
 หรือแม้ในกาลที่ประกอบกับสสังขาริก-
 ปฏิฆจิต และทิววิปยุตสสังขาริกจิตนั้น.

อปเร ปน อจฺริยา “มาโน จ
 ถินมิทฺธญจ ตถา กทาจิ นานา
 หุตฺวา กทาจิ สห จ ชายตี”ติ
 เอตฺตกเมว สมฺปโยเชสุ.

ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง ประกอบความ
 ไว้แต่เพียงเท่านี้ว่า “มานะและถินมีทระ
 ก็เหมือนกัน คือ บางคราวก็แยกกันเกิด
 และบางคราวก็เกิดพร้อมกัน”.

๓๔. เสสาติ ยถาวุตฺเตหิ เอกาทสฺหิ
 อนิยเตหิ อิตเร เอกจตุตาฬิส. เกจิ
 ปน “ยถาวุตฺเตหิ อนิยตยเววาปนเกหิ
 เสสา นิยตยเววาปนกา”ติ วณฺเณนฺติ,
 ตํ เตสํ มติมตฺตํ, อิธ ปน

๓๔. คำว่า เจตสิกที่เหลือ คือ
 เจตสิก ๔๑ ดวง ซึ่งนอกจากอนิยต-
 เจตสิก ๑๑ ดวงตามที่กล่าวแล้ว. แต่
 เกจิอาจารย์พรรณนาไว้ว่า “ได้แก่
 ยเววาปนกเจตสิกอันเป็นนิยตะที่เหลือจาก

๑ ส. เอตฺตนฺตเร ตถาติ ทิสฺสติ.

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เยวาปนกนาเมน เกสณฺจि อนุทฺทฎฺฐตา. เกวลญฺเหตฺต นียตานิยตวเสน จิตฺตูปฺปาเทสุ ยถารหํ ลพฺภมาณเจตสิก- มตฺตสนฺทสฺสนํ อจาริเยน กตํ, น เยวาปนกนาเมน เกจิ อุทฺทฎฺฐาติ.

เอวํ ตาว “ผฺสฺสาทิสฺส อปฺปมฺโม เอตฺตเกสฺส จิตฺเตสฺส อุปฺลพฺภติ”ติ จิตฺตปริจฺเจทวเสน สมฺปโยคํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ “อิมสฺมี จิตฺตูปฺปาเท เอตฺตกา เจตสิกกา”ติ เจตสิกราสิปริจฺเจทวเสน สงฺคหํ ทสฺเสตฺถุ “สงฺคหญฺจา”ติอาทิ วุตฺตํ.

โสภณเจตสิกสมฺปโยคณฺยวณฺณนา
นินฺฎฺฐิตา.

เยวาปนกเจตสิก อันเป็นอนิยตะตามที่กล่าวแล้ว”, คำนั้น เป็นเพียงมติของ เกจิอาจารย์เหล่านั้น ก็เพราะในที่นี่ ท่านมิได้ยกเจตสิกธรรมบางเหล่าขึ้น โดยชื่อว่าเยวาปนกะเลย. ที่จริงในที่นี่ ท่านอาจารย์ทำการแสดงเพียงเจตสิกที่ได้ตามควรในจิตตูปบาท ด้วยสามารถแห่ง นียตเจตสิก และอนิยตเจตสิกอย่างเดียวนั้น มิได้ยกเจตสิกบางเหล่าขึ้น โดยชื่อว่าเยวาปนกะ แล.

ท่านอาจารย์ครั้งแสดงสัมปโยคณฺย ด้วยสามารถแห่งการกำหนดจิตว่า “บรรดาเจตสิกธรรม มีผัสสะเป็นต้น ธรรมนี้ได้ใจเท่านี้ดวง” อย่างนี้ก่อนแล้ว บัดนี้ ประสงค์จะแสดงสังคหณฺย ด้วยสามารถแห่งการกำหนดหมวดเจตสิก ว่า “ในจิตตูปบาทนี้ มีเจตสิกเท่านี้ดวง” จึงกล่าวคำว่า บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าว “สังคหณฺย” ดังนี้ เป็นต้น.

พรรณนาสมฺปโยคณฺยโสภณเจตสิก
จบ.

คุณสุรินทร์ วุฑฺฒินฺญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปกุณาสหคตาทิ วิตกุกิจารปีติ-
สุขวชฺชา สุขญฺจานํ ปวิญฺจูปกุกุยา
สหคตา.

ปญฺจกขุฌานวเสนาทิ วิตกุกิจาร
วิสุํ วิสุํ อติกุกิมิตฺวา ภาเวนฺตสฺส
นาติติกุกุฌานสฺส วเสน เทสิตสฺส
ฌานปญฺจกสฺส วเสน. เต ปน เอกโต
อติกุกิมิตฺวา ภาเวนฺตสฺส ติกุกุฌานสฺส
วเสน เทสิตจตุตฺถกขุฌานวเสน
ทุกฺติยฌานิกเกสุ วิตกุกิจารวชฺชิตานํ
สมุทฺทโต จตุทฺทาว สงฺคโห โหตีติ
อธิปฺปาโย.

๓๗. เตตฺถิตฺสทฺวຍํ จตุตฺถปญฺจ-
มขุฌานจิตฺเตสุ.

คำว่า สหคตด้วยอุเบกขา คือ
เว้นจากวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข
สหคตด้วยอุเบกขา อันจัดเข้าในฐานะ
แห่งสุข.

บทว่า ด้วยสามารถแห่งฌาน
ทั้ง ๕ คือ ด้วยสามารถแห่งฌานทั้ง ๕
ที่ตรัสเทศนา ด้วยสามารถแห่งพระ-
โยคาวจรผู้มีญาณไม่แก่กล้านัก เจริญ
ก้าวล่วงวิตกและวิจารณ์ที่ละองค์. อธิบาย
ว่า แต่ว่าโลกุตรจิตจะมีสังคหะ ๔ นัย
เท่านั้น เพราะในทุติยฌานิกจิตมีอัญญ-
สมานาเจตสิกเว้นวิตกและวิจารณ์ ด้วย
สามารถแห่งฌานทั้ง ๔ ที่ตรัสเทศนา
ด้วยสามารถแห่งพระโยคาวจร ผู้มีญาณ
อันแก่กล้า เจริญก้าวล่วงวิตก และวิจารณ์
ได้พร้อมกัน.

๓๗. ในจตุตถฌานจิต และปัญจม-
ฌานจิต มีธรรม ๓๓ ทั้งคู่.

มหัคคตจิตตตฺสกุหนยวณฺณนา

พรรณนาสังคหนัยมหัตถจิต

๓๘. ตีสฺสูติ กุสลวิปากกิริยาเวสน
ตีวีเชสฺ.

๓๘. คำว่า ปฐมฌานิกจิต ๓ ดวง
ได้แก่ ปฐมฌานิกจิต ๓ ดวง ด้วย
สามารถแห่งกุสลจิต วิปากจิต และ
กิริยาจิต.

สีลวิสุทฺธิวเสน สุวิโสธิตกายวจิ-
ปโยคสฺส เกวลํ จิตตสมาชานมตฺเตน
มหัคคตชฺฎานานิ ปวตฺตนฺติ, น ปน
กายวจิกมฺมานํ วิโสธนวเสน, นาปิ
ทฺวจฺจิตฺตทฺรราชิวานํ สมฺมุจฺฉินฺทนฺวเสนาคี^๑
วตฺตํ “วิริตฺตวชฺชา”ติ.^๒

มหัตถฌาน ย่อมเป็นไปโดยเพียง
ความตั้งมั่นแห่งจิตอย่างเดียว แก่พระ-
โยคาวจรผู้มีกายประโยคและวชิประโยค
อันตนให้หมดจดเป็นอย่างดี ด้วยอำนาจ
สีลวิสุทธิ แต่หาเป็นไปด้วยอำนาจยัง
กายกรรมและวชิกรรม ให้หมดจดไม่
ทั้งไม่เป็นไปด้วยอำนาจตัดทฺวจฺจิต และ
มิจฉาชีพได้เด็ดขาด ฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า “โสภณเจตสิก ๒๒ ดวง เว้น
วิริติ ๓ ดวง” ดังนี้.

ปฺจฺเจกเมวาคี วิสฺสุํ วิสฺสุํ เอว.
ปณฺณรสฺสูติ รุปาวจรเวสน ตีสฺสู,
อารุปฺปเวสน ทฺวาทสฺสูติ ปณฺณรสฺสุ.

คำว่า เป็นรายดวงเทียว คือ ทีละดวง
เทียว. คำว่า ปัญจฌานิกจิต ๑๕ ดวง
ได้แก่ ปัญจฌานิกจิต ๓ ดวง ด้วย
สามารถแห่งรูปาวจรจิต ปัญจม-

^๑ สี. ฉ. สมุจฉินฺทนฺปฏิปฺปสฺสมภนฺวเสนาคี.

^๒ สี. ฉ. วิริตฺตวชฺชิตาคี.

อภิธรรมมตตตฺสคตฺสและอภิธรรมมตตตฺสคตฺส

ฌานิกจิต ๑๒ ดวง ด้วยสามารถแห่ง
อรุปาวจรจิต.

อปฺปมณฺเฑนโย น ลพฺภนฺตฺติ เอตฺถ
การณํ วุตฺตเมว.

เหตุในคำว่า อปฺปมณฺเฑนโย ๒ ดวง
ประกอบเข้าไม่ได้ นี้ ข้าพเจ้าได้กล่าว
แล้วนั้นเทียว.

มหคฺคตจฺจิตฺตสฺสกุหนยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาสังคหณั่มหคฺคตจฺจิต จป.

**กามาวจรโสภณจิตตสฺสกุหนย-
วณฺณนา**

**พรรณนาสังคหณัยกามาวจร-
โสภณจิต**

๔๐. ปจฺเจกเมวาทิ เอเกกาเยว.
อปฺปมณฺเฑนानนฺหิ สตฺตารมฺมณตฺตตา
วิริตฺตีนนฺจ วิตฺติกุกฺกิตพฺพวตฺตฺตวิสยตฺตตา
นตฺติ ตาสมฺปิ เอกจิตฺตูปปาเท
สมฺภวาติ.

๔๐. คำว่า เป็นดวง ๆ คือ ทีละ
ดวง ๆ นั้นเอง. ด้วยว่า เพราะ
อปฺปมณฺเฑณามีสัตว์เป็นอารมณ์ และเพราะ
วิริตฺติมีวัตถุที่จะพึงก้าวล่วงเป็นอารมณ์
ฉะนั้น อปฺปมณฺเฑณาและวิริตฺติทั้ง ๕ ดวง
นั้น จึงไม่เกิดในจิตตูปบาทเดียวกัน แล.

โลกิยวิริตฺตีนํ เอกนตฺตกุสฺลสภาวตฺตตา
นตฺติ อพฺยาगतฺสฺส สมฺภวาติ วุตฺตํ
“วิริตฺตวชฺชิตา”ติ. เตนานห “ปณฺจ
สิกฺขาปทา กุสฺลาเยวา”ติ. อิตฺรธา
สทฺธาสตฺติอาทโย วีย “สิยา กุสฺลา,

เพราะโลกิยวิริตฺติมีสภาพเป็นกุศลแท้ จึง
ไม่เกิดในอพฺยาगतตฺต เหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า “เว้นวิริตฺติ” ดังนี้. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “สิกฺขาปท ๕
เป็นกุศลนั้นเทียว”. เมื่อถือเอาความ

คุณสุนทร จิตฺติปัญฺญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สียา อพฺยาคตา”ติ วเทฺยฺย. ผลสุส
ปน มคฺคปฏิพิมฺพภูตตฺตา, ทฺวจฺจิต-
ทฺุราชีวานํ ปฏิปฺปสุสมฺภนโต น จ
โลกุตฺตรวิริตฺตินํ เอกนฺตกฺุสลดฺตา ยุตฺตฺตาติ
ตาสิํ ตตฺถ อคฺคหนํ.

นอกจากนี้ ควรจะตรัสว่า “โลกยวิริต
บางคราวเป็นกุศล บางคราวเป็น
อภัยากฤต” ดุจเจตสิกมีสัทธาและสติ
เป็นต้น. แต่เพราะผลเป็นเช่นกับมรรค
และเพราะระงับทฺวจฺจิตและมีจฉาชีพได้
โลกุตฺตรวิริตฺติ จึงไม่ชอบที่จะเป็นกุศลโดย
ส่วนเดียว ฉะนั้น จึงมิได้ทรงถือเอา
โลกุตฺตรวิริตฺติในวิภังค์แห่งสิกขาบทนั้น.

กามาวจรวิปាកานํ เอกนฺตปริตฺตฺตา-
รรมฺมณตฺตา, อปฺปมณฺณานนฺจ
สฺตตฺตารมฺมณตฺตา, วิริตฺตินมฺปิ เอกนฺต-
กฺุสลดฺตา วุตฺตํ “อปฺปมณฺญา วิริตฺติ-
วชฺชิตา”ติ.

เพราะวิปากจิตฝ่ายกามาวจรมีอารมณ์
เป็นปริตตะโดยส่วนเดียว และเพราะ
อปปมัญญา มีสัตว์เป็นอารมณ์ เพราะแม้
วิริตติเป็นกุศลส่วนเดียว ท่านจึงกล่าวว่
“เว้นอปปมัญญาและวิริตติ” ดังนี้.

นनु จ ปณฺณตฺตาทิวารมฺมณมฺปิ
กามาวจรกฺุสลํ โหตีติ ตสฺส วิปាកนฺปิ
กฺุสลดฺตีสารมฺมณน ภาวิตพฺพํ ยถาตํ^๑
มหคฺคตโลกุตฺตรวิปากเหตีติ ?

ท้วงว่า ก็กุศลฝ่ายกามาวจรแม้มี
บัญญัติเป็นต้นเป็นอารมณ์ มิใช่หรือ
ฉะนั้น แม้วิบากแห่งกุศลนั้น ควรมี
อารมณ์เช่นกับกุศล เหมือนอย่างวิปาก
ฝ่ายมหัตตะและฝ่ายโลกุตระ.

นยิทเมว, กามตฺถนฺหาธินฺสุส ผลภูตตฺตา.
ยถา ทิ ทาสียา ปฺุตฺโต มาตฺรา
อิจฺจติ กาทุํ อสฺกโกนฺุโต สามิเกนเยว

เฉลยว่า ข้อนี้ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น
เพราะวิปากฝ่ายกามาวจร เป็นผลแห่ง
กรรม อันเนื่องด้วยกามตัณหา. เหมือน-

^๑ ตนฺติ นิปาทมตฺตฺตฺติ โยชนา.

คุณสุรินทร์ จูติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๓-๑๔-๒๕๖๓

อิัจฉิติจุฉิตัง กโรติ, เอวํ กามตณฺหา-
ยตฺตตาย ทาสีสทิสฺสฺส กามาวจร-
กมุสฺส วิปากกฺวตํ จิตฺตํ เตน
คหิตารมฺมณํ อคฺเหตฺวา กามตณฺหา-
รมฺมณเมว คณฺหาตฺตติ.

ทฺวาทสฺสาติ กุสฺลวิปากกิริยาภเวสฺสุ
ปจฺเจกํ จตฺตาโร จตฺตาโร ทฺวิกาติ^๑
กตฺวา ตีสุ ทฺวาทสฺสา.

๔๒. อิทานิ อิมेषุ ปจฺมชฺฌานี-
กาทีหิ ทฺติยชฺฌานีกาทินิ ฃทกฺรทฺมเม
ทสฺเสตฺถุ “อนุตฺตเร ฌานทฺมมา”ติอาทิ
วฺตุตฺ.

อย่างว่า บุตรแห่งนางทาสีไม่อาจกระทำ
กิจที่มารดาปรารถนา ย่อมทำกิจที่นาย
เท่านั้นปรารถนาแล้ว ๆ ฉะนั้น, จิตอัน
เป็นวิปากแห่งกรรมอันเป็นกามาวจรเป็น
เช่นกับนางทาสี เพราะเนื่องด้วยกาม-
ตันทหา ไม่ถือเอาอารมณ์ที่กรรมอันเป็น
กามาวจรนั้นถือเอาแล้ว ย่อมถือเอา
อารมณ์แห่งกามตันทหาเท่านั้นเหมือนกัน
แล.

คำว่า ๑๒ นัย คือ กามาวจรจิตทั้ง ๓
มีสังคหนัย ๑๒ นัย เพราะอธิบายว่า
กามาวจรจิตจำแนกเป็นกุศล ๑ วิปาก ๑
กิริยา ๑ แบ่งเป็นประเภทละ ๔ คู่.

๔๒. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์
จะแสดงบรรดาเจตสิกธรรมเหล่านี้ ซึ่ง
ธรรม (คือ เจตสิก) อันกระทำให้จิตมี
ทฺติยฌานิกจิตเป็นต้น ให้ต่างจากจิตมี
ปจฺมฌานิกจิตเป็นต้น จึงกล่าวคำว่า
“โลกุตฺรจิต มีธรรมคือฌานทำให้ต่างกัน”
เป็นต้น.

^๑ น. ทฺกาติ.

อกุสลจิตตสงคหณยวณณนา

พรรณนาสังคหณัยอกุสลจิต

๔๔. ทุตติเย อสงฺขาริกเกติ ทิฏฺฐิ-
วิปฺปยุตฺเต อสงฺขาริกเก โลกมาเนน
ตถาว อณฺเวยสมานา อกุสลสาธาธรรณา
จ เอกุณฺวีรติ ฐมฺมาติ สมฺพนฺโธ.

๔๔. คำว่า อสังขาริกจิตดวงที่ ๒
เชื่อมความว่า อสังขาริกจิตที่เป็น
ทิสฺฐิวิปฺยุต มีเจตสิกธรรมสงเคราะห์เข้าได้
๑๙ ดวง เหมือนกัน คือ อัญญสมานา-
เจตสิก (๑๓ ดวง) และอกุศลสาธาธรร-
เจตสิก (๕ ดวง) รวมกับโลภะและมานะ.

๔๕. ตติเยติ อูปฺเภวสาสทคตทิฏฺฐิ-
คตสมฺปยุตฺเต อสงฺขาริกเก.

๔๕. คำว่า ดวงที่ ๓ คือ
อสังขาริกจิต ที่สหระคตด้วยอุเบกขาเป็น
ทิสฺฐิคตสมฺปยุต.

๔๖. จตุตฺถเถติ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺเต
อสงฺขาริกเก.

๔๖. คำว่า ดวงที่ ๔ คือ
อสังขาริกจิตที่เป็นทิสฺฐิวิปฺยุต.

๔๗. อีสฺสามจฺเจร ๗เป๑
โยเชตพฺพพานิ ภินฺนาลมฺพนตฺตาเยวาทิ
อธิปฺปาโย.

๔๗. อธิบายว่า แต่ในอสังขาริก-
จิตที่เป็นปฏิฆสมฺปยุตนี้ อีสฺสาม มัจฉริยะ
และกุกุกุจะ ประกอบได้เป็นที่ละดวง
เพราะมีอารมณ์ต่างกันนั้นเทียว.

๕๐. อธิโมกฺขสฺส นิจฺจนฺยาการปฺ-
ปวตฺติโต เทวพฺพหสฺสภาเว วิจิกิจฺฉาจิตฺเต
สมฺภโว นตฺถิติติ “อธิโมกฺขวิรหิตา”ติ
วุตฺตํ.

๕๐. ที่ท่านกล่าวว่า “เว้นอธิโมกข์”
ดังนี้ เพราะอธิโมกข์ไม่เกิดในวิจิกิจฉา-
จิต ซึ่งมีสภาพเป็นความสงสัย โดยที่
อธิโมกข์เป็นไปโดยอาการตัดสิ้น.

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อเหตุกจิตตตฺสฺกหนยวณฺณนา

๕๔. “ตถา”ติ อิมินา อณฺณสมานะ
ปจฺจามสฺติ.

๕๖. มโนวิญญาณชาตฺยา วิย
วิสิญฺจมนนิกิจฺจาโยคโต มนฺนมตฺตา^๑
ชาตฺติ มโนธาตฺ.

อเหตุกปฏิสนธิยฺกเลติ อุกฺเขชา-
สนธิรณทฺวาเย.

๕๘. ทฺวาทสฺ หสนจิตฺเต เอกาทสฺ
โวฏฺฐพฺพนสุขสนธิรณสุ ทสฺ มโน-
ชาตฺติกาเหตุกปฏิสนธิยฺกเลวเสน ปณฺจสุ
สฺตตฺ ทฺวิปฺญจวิญญาณํสฺสุติ อฏฺฐจา-
รสาเหตุเกสุ จิตฺตฺตฺปาเทสุ สงฺกโห
จตฺตฺพิเช โหตีติ โยชนา.

๕๙. เตตฺตีสฺสวิทฺสงฺกหาตี^๒ อนฺนตฺตเร
ปณฺจ ตกา มหฺกคเต กามาจรโสภณ

พรรณาสังคหนยอเหตุกจิต

๕๕. ด้วยบทว่า “เหมือนอย่างนั้น”
นี้ ท่านระบุถึงอัญญสมานาเจตสิก.

๕๖. ชื่อว่า มโนธาตุ เพราะ
อรรถว่า เป็นธาตุสักกัว่ารู้ เพราะไม่
ประกอบด้วยกิจคือการรู้พิเศษ ดุจมนโ-
วิญญาณธาตุ.

คำว่า อเหตุกปฏิสนธิทั้งคู่ นั้น ได้แก่
อุเบกขาสันตிரณะทั้ง ๒.

๕๘. มีคำประกอบความว่า จิตตฺตฺ-
บาทอเหตุก ๑๘ ดวง มีสังคหนย ๔ นัย
คือ หสิตฺตฺบาทจิต มีเจตสิกธรรม ๑๒
ดวง โวฏฺฐัพพนะและสุขสันตிரณะ มี
เจตสิกธรรม ๑๑ ดวง จิต ๕ ดวง คือ
มโนธาตุทั้ง ๓ และอเหตุกปฏิสนธิทั้งคู่
มีเจตสิกธรรม ๑๐ ดวง ทวิปฺญจวิญญาณ
มีเจตสิกธรรม ๗ ดวง.

๕๙. คำว่า สังคหนย ๓๓ นัย คือ
โลกฺตรจิต มีสังคหนย ๕ นัย มหฺกคจิต

^๑ มนฺนมตฺตาตีปี ทิสฺสตี.

^๒ สี. น. เตตฺตีสฺสวิทฺสงฺกโหตี.

ทวาราส อกุสเล สตุต อเหตุเก
จตุตาโรติ เตตตีสวิธา สงฺคหา.

มีสังคหณ์ ๕ นัย กามาวจรโสภณจิต
มีสังคหณ์ ๑๒ นัย อกุศลจิตมีสังคหณ์
๗ นัย อเหตุกจิต มีสังคหณ์ ๔ รวมเป็น
สังคหณ์ ๓๓ นัย.

๖๐. อิตถํ ยถาวุตฺตนเยน จิตฺตา-
วียุตฺตานํ เจตสิกานํ จิตฺตปริจฺเจทวเสน
วุตฺตํ สมฺปโยคณฺจ เจตสิกฺราสี-
ปริจฺเจทวเสน วุตฺตํ สงฺคหณฺจ ฌตฺวา
ยถาโยคํ จิตฺเตน สมํ เกทํ อุกฺกฺทิสเ
“สพฺพจิตฺตสาธาธนา ตาว สตุต
เอกุนนวุติจิตฺเตสุ อูปฺปชฺชนโต ปจฺเจกํ
เอกุนนวุติวิธา, ปกิณฺณเกสุ วิตฺกโก
ปญฺจปณฺฑาสจิตฺเตสุ อูปฺปชฺชนโต
ปญฺจปณฺฑาสวิธเ”ติอาทินา กถเยยฺยติ
อตฺโต.

๖๐. ด้วยประการฉะนี้ คือ ตามนัย
ดังที่ได้กล่าวแล้ว บัณฑิตครั้นทราบ
สัมปโยคณัยที่กล่าวด้วยสามารถแห่งการ
กำหนดจิต และสังคหณ์ที่กล่าวด้วย
สามารถแห่งการกำหนดกองเจตสิก แห่ง
ธรรมอันไม่แยกกับจิต คือ เจตสิกทั้ง-
หลาย แล้วพึงแสดงประเภท (แห่งเจตสิก)
อันเสมอกับจิตตามควร. อธิบายว่า
พึงกล่าวโดยนัยมีอาทิว่า “เบื้องต้น
สัพพจิตตสาธาธนเจตสิก ๗ ดวง แต่
ละดวงมีจำนวน ๘๘ ดวง เพราะเกิด
ในจิต ๘๘ ดวง บรรดาปกิณกเจตสิก
ทั้งหลาย วิตกมีจำนวน ๕๕ ดวง
เพราะเกิดในจิต ๕๕ ดวง” ดังนี้.

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม
อภิธมฺมตฺถสงฺคหณฺณาย
เจตสิกปริจฺเจทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาเจตสิกปริเฉทแห่งฎีกา
อภิธัมมัตถสังคหะ
ชื่อว่า อภิธัมมัตถวิภาวินี
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

คุณสุรินทร์ จูติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา